

**ORTA ASYA
TÜRK HİKÂYE VE DESTANLARINDA TÜRK HALKLARININ ETNİK GELİŞİM
AŞAMALARININ İZLERİ VE TÜRKLERİN İLK ATA YURDU MESELESİ***

Bahtiyar Tuncay*
Osman ÇATALOLUK*

ÖZET

Azerbaycan ve Türkiye Türkleri aynı genetik bağa sahip olmalarının yanında Azerbaycan, Türkiye ve Urmiye Gölü üçgeni içinde yer alan Türk Kurganlarının tarihlerinin M. Ö. 5-6 binlere giderken Orta Asya Kurganlarının tarihleri M. Ö. 2000'lerden öteye gitmemesi yerleşim eskiliği bakımından Anadolu'yu Orta Asya'nın önüne koymaktadır. Ayrıca Anadolu'nun tam ortasında yer alan Çatalhöyük genetik sonuçlarıyla içerik bakımından % 40'ının protoTürk olduğunu haykırmaktadır. Bu ProtoTürklerin kesin bir biçimde Orta Asya'da değil önce Anadolu'da yerleştiklerini ispatlar. Son olarak Türk mitolojisi ve destanları Mitanni, Asur, Rus, Lulu, ve Maday ülke komşuluklarından bahsetmektedir, eğer Türkler denildiği gibi Orta Asya'dan çıkmadıysa nasıl oluyor da bu milletlerin komşuluğu bu destanlara yerleşiyor? Bunun da araştırılması gerekir.

Azeri ve Anadolu Türkmen genetiğinin köken olarak aynı oluşu yanında Anadolu, Azerbaycan ve Urmiye gölü üçgeni içinde yer alan Kurgan mezarlarının M. Ö. 4000-5000'lere giden tarihine karşılık Orta Asya ve Altaylarda M. Ö. 2000'lerden öteye gitmeyen kurganların tarihi seyir bakımından Anadolunun daha önce olduğunu net olarak ispatlamaktadır. Ayrıca Anadolu'nun tam merkezinde yerleşen Çatalhöyüğün de genetik olarak % 40 oranında Türk kökenli çıkması ve buranın M. Ö. 7000'lere ulaşan tarihi kesinlikle Anadolu'yu ilk yerleşim yeri olarak göstermektedir.

ANAHTAR KAVRAMLAR: Türk, Destanlar, AnaYurt, Atayurt, Etnogenez, Genetik, Anadolu, Orta Asya

* Prof Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi. Folklor Enstitüsü. Öğretim Görevlisi.

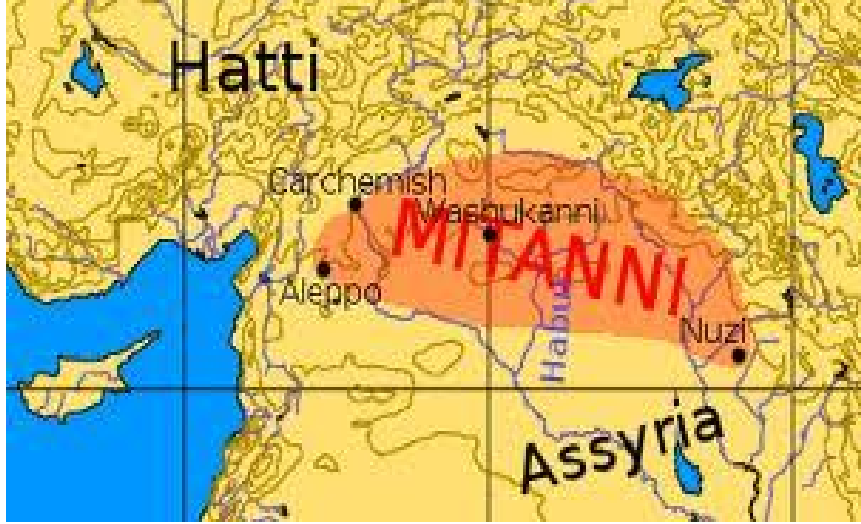
* Yrd. Doç. Emekli Öğr. Üyesi. Genetik ve Arkeogenetik Uzmanı.

ABSTRACT

Besides of the Azerbaijan Turks and the Turkey Turks have the same genetical ties, the dates of the Kurgans found within the triangle of Azerbaijan, Turkey and the Lake Urmiah of Iran go well ahead of VI to V BC. This would entail that Anadolu (Anatolia) is previous than Middle Asia in which the dates of the Kurgans do not go further than II. Millenia BC. In addition to this, Çatalhöyük which is placed at the center of Anadolu claims with its genetical results that 40 % its inheritance is protoTurkic. As a result it can clearly be said that prototurks settled in Anadolu well before than they have dwelt in Middle Asia. Lastly Turkish mythology and epics talks about the neighborhood of Mitanni, Assur, Urus, Lulu and Maday which are very well known Mesopotamian Cultures. If ancient Turkic tribes and sates did not even have a neighborhood with such mentioned ancient nations how would these names get into these epics? This issue should be researched.

Consists of the same genetic origin of the Azerbaijani and Anatolian Turkmen next to Anatolia, Azerbaijan and Urmiah lake located within the triangle BC Kurgan graves. 4000-5000 to the date corresponding to the outgoing BC in Central Asia and Altai. Kurgans of 2000 BC go beyond the course of history in terms of Anatolia clearly proves that it was before. Furthermore, the fact that 40% of the population of Chataloyuk located in the center of Anatolia, genetically constitutes from Turks, and 7,000-year history of this region shows that Anatolia was one of the earliest human settlements.

KEY WORDS: Turk, Eposes, Motherland, Fatherland, Etnogenez, Genetic, Anatolia, Middle Asia

Anadolu ve Azerbaycan'ın en eski soy ve boylarının şecereleri hakkında Türk efsanelerinden kısmen ya da tamamen bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu efsaneler ayrıca değişik coğrafyalara dağılan Türk topluluklarının ilk yerleşim yerleri, ilk ataları, etnogenezleri ve bu gün buldukları coğrafyaya nasıl göçtükleri konusunda bilgi vermektedir. Bu bilgiler ışığı altında Türklerin ilk yerleşim yerlerinin Orta Asya olmadığı anlaşılmaktadır. Bu destanlarda ayrıca Türklerin kadim milletlerle ilişkisi de anlatıldığından o dönemdeki sosyal hayat ve ilişkiler de gün ışığına çıkmaktadır.

Bir Özbek destanı olan Hanne'de Azerbaycan'ın en eski Türk soylarından olan Lululardan (Lulubiler) adında bir kavimden bahsedilmekte fakat diğer Türk soy ve boylarından farklı olarak, bu halkın Nuh oğlu Yafes'in soyundan gelmediği anlatılmaktadır. Lulular Azerbaycan'da çıkan çivi yazısı tabletlere göre Kutilerle birlikte Azerbaycan'ın en eski Türk boylarındandır. Destan'a göre Türkmenler Nuh'un kızı Vejile'nin (Vesile) soyundan gelmesine karşılık Lulular Nuh'un kızı Vejile ile birlikte çadıra kapattığı ve Allah'ın emri ile kızının simasını alan bir köpeğin soyundan gelirler. Destan'daki açıklama şöyledir;

Nuh'un Ham, Sam, Yafes adlı üç oğlu ve Vejile adlı bir de kızı vardır. Nuh tufandan önce gemisini yapan üç dülger ayrı ayrı kızını vermeyi vaat etmiştir. Tufandan kurtulduktan sonra gemisini yapan üç dülger gelerek Nuh'a verdiği sözünü hatırlatır. Nuh peygamber bu

vaadi Allah'ın izni ile vermiştir. Lakin tufandan sonra bu vaadi yerine getirmek ona çok ama çok zor gelir. Zira kızı bir tane talipleri üç tanedir. Tanrı Cebrail'i Nuh'un yanına göndererek, bir eşekle bir köpek alıp, onları kızı Vejile ile bir çadıra bırakmasını emreder. Nuh Allahın emrini yerine getirir. Bir müddet sonra çadırın kapısını açınca orada bir birine tıpatıp benzeyen üç kız görür. Nuh bu üç kızı üç dülgere verir ve merakla sonuçta ne olacağını gözlemeye başlar. Nuh'un kendi kızı Vejile'den bir oğlan uşağı olur ve adını Türkmen koyarlar. Dişi itten doğan kızın soyundan Lulular türer ¹

Hanname'de Azerbaycan'ın diğer bir eski Türk sakini olarak Kimmerlerin adı geçmektedir. Sadece bu bilgi bile Orta Asya'daki Türk halkların birçoğunun Ön Asya ve Kafkasya menşeli olduğunu ve kesin olarak Türk soylu olduğunu göstermektedir. Hanname'ye göre; *Bükdi Han, Özbek Hanı Talim Han tarafından öldürülünce Türkmenler Özbeklere hücum ettiler. Özbeklerin tarafında Özbekler, Rakkalılar (Medyanın Rakka vilayeti), Tohmaşlar, Kimmerler, Saklablar, Uygurlar ve Tiberler gibi on boy var idi* ²

Hanname'nin başka bir yerinde Kimmer adlı bir vezirden de söz edilmektedir. Şöyle ki; *Toktamış Han beylerini toplayıp esaslı tedbirlere ihtiyaç olduğunu bildirir. Beylerden Pir Arslan adlı biri Benen şehrinde Kimmer adlı bir vezirinin yaşadığını bildirir. O vezir Ozkan Hana vezirlik etmiştir, doğru bilgi ve nasihatleri ancak ondan almak olur. Toktamış Han derhal adam gönderip Kimmeri getirtir ve ondan yararlanmaya başlar* ³

Destanın sonraki bölümlerinde Kimmerle ilgili verilen bilgi şöyledir: *Kil Hanın oğullarından Kimmer adlı bir han var idi. Kimmer Han Ozkan Hanın saygıdeğer vezirlerinden biriydi. Kendisi de Benen şehrinde yaşıyordu. Kimmer'in soyundan Kıyat Han adlı bir han var idi. O da Benen şehrinde idi* ⁴

Hanname'de Özbeklere karşı vuruşan Türkmenlerden bahsedilirken Azerbaycan'nın yerleşik sakinlerinden olan Sakarlardan ve Salur Kazan ellerinden bahsetmesi oldukça ilginçtir. Zira Herodot da aynı bölgede Sakarta/Zakarta ülkesinden bahsetmektedir. Adı geçen etnonimler içerisinde Lebnet (Lebne + ut; cam şekilcisi) etnonimi özellikle dikkat çekicidir.

---

¹ Ögel, 2006, s. 383-384

² A.g.e., s. 399

³ A.g.e., s. 402

⁴ A.g.e., s. 409

Bu Türkmen boyunun adı Gürcistan'ın Azerbaycanlılarla meskûn Lenbeli köyünün adında bugün de yaşamaktadır. Azerbaycan'da aynı isimle bir de halı çeşidi vardır. Destanda Türkmen ordusuna katılan soy ve boylar şöyle sıralanır: *Türkmenlerin ordusu ise İskit, Salur, Temir, taş, Çavdar, Çavuldur, Bükdi, Çandır, Çigil, Lebnet, Sakar, Yıpar ve Oğuz ellerinden meydana geliyordu*.⁵ Şüphesiz ki, bu bahsedilen Azerbaycan Türkmenleri, yani Oğuzlardır. Hanname'de ayrıca Hazarın doğusunda yaşayan Türkmenlerden de bahsedilir ve Özbeklerin onlarla savaşı tasvir edilir. Bu Türkmenlerin boy adları incelendiğinde Hazarın batısındaki Türkmenlerin boy adlarından farklı olduğu görülür. Destana göre Bu savaştan sonra Türkmenler doğudan batıya göç etmişlerdir. Göç eden Türkmen boyları; *baklan, aklan, köklen, vardınık, teke, yomut ve derdendir*.⁶ Bu boyların büyük bölümü bu gün de Türkmenistan'da yaşamaktadır. Bu boylara Azerbaycan ve Anadolu'da rastlanmaz. Türkmenistan'da *Oğuznamelerde* adı geçen Oğuz boylarından dördü hariç diğerlerinin adına rastlanmaz. H. Koroğlu bu konuda şunları yazıyor:

.....*Ananeye göre oğuzlar 24 kola ayrılır. Kaşgarlı Mahmut ise bu sayıyı 22 olarak gösterir. Ancak o da bu ananevi sayıya 2 Halaç kolunu ilave ederek ulaşır. Dede Korkut Kitabı'nda da 24 boy ismi verilmektedir. Günümüz Orta Asya Türkmenleri de 24 kola ayrılır. Ancak onların adları artık çok değişmiştir. Yalnız 4 kol bu gün de eski adlarını taşımaktadır. Bunlar Salur, Eymirli, Çavdar, Karkın boylarıdır. Ön Asya Türkmenlerinin etnik terkihi şecere (genealoji) bakımından Kaşgarlı Mahmud'un eserindeki klasik şekline uygundur*.⁷ S. P. Tolstov'a dayanan Koroğlu, Selçukluların, Azerbaycan ve Ön Asya'ya göçünden önce de buralarda Türkmenlerin yani Oğuzların yaşadığını belirtmektedir:

.....*Azerbaycan'a XI. asırda gelen Oğuzlar burada yaşayan Türk dilli yerli ahali ile karşılaştılar. Gelen Oğuzlu Kıpçakların artık Azerbaycan'ın asıl ahalisi olmuş Hun menşeli Türklerle etnik yakınlığı çok sayıda kaynak tarafından doğrulanmaktadır. Oğuzların 12 sağ ve 12 sol kola (İç oğuzlar ve Dış Oğuzlar) ayırdığı 24 oğuz boyu tümen başı umumi adını taşıyan Hun bölmesine de (24 Hun bilgesi) tam uygun düşmektedir*.⁸

⁵ A.g.e., s. 402-403

⁶ A.g.e., s. 405

⁷ Koroğlu, H. 1999, s. 15-16

⁸ Толстов, 1938, s. 80; Koroğlu, H. 1999, s. 14-15

Arap tarihçilerinin günümüze ulaşan eserleri incelendiğinde Oğuzların Azerbaycan ve Anadolu'ya Selçuklular devrinden çok önce geldiği açıktır. Mesela, Muhammed Vakidi (740-823) Halife Ömer zamanında, 638-639 yıllarında Arap ordusunun Van Gölü ve etrafındaki Ermeni yerleşim yerlerini fethi döneminde Erciş (Van) gölü yakınlarında yaşayan Hıristiyan Oğuzlardan, onların melikesi Turunç Hatun'dan ve onun İslamı kabul etmesinden bahsetmektedir. Aynı hadise Enveri'nin Paris Milli Kütüphanesinde bulunan yegâne nüshası Düsturname'de de geçmektedir.⁹ Enveri, o zaman bu bölgede yaşayan Oğuzlardan ve onların Oğuz Tuman adlı liderinden de bahsetmektedir.

Hanname'de Gün Han'ın meşhur veziri İrkıl Hoca'nın adı Özbeklerin ikinci efsanevi hanı Uluk Han'ın adı ile birlikte anılmaktadır: *Uluk Han öndersiz ve padişahsız gezen Özbeklere bir elçi göndererek kendisine tabi olmalarını ister. Eğer baş eğmezlerse savaşacağını bildirir. Bu vakitte Özbeklerin içinde İrkıl Kugardi adında akıllı bir adam vardı. Bu aksaçlı bütün Özbekleri toplayıp Uluk Hanla birleşmelerini salık verdi. Onun sözüyle Özbeklerin tamamı Uluk Hana tabi olmaya razı oldular ve birçok hediye ile hanın yanına geldiler. Han da onlara beylik verdi.*¹⁰

Destanın "Uluk Hanın Türkmen dövüşü" adlı bölümünde Türkmenlerin 27 uruktan (boydan) ibaret olduğu anlatılır ve birçoğunun adı sıralanır. Sayılanlar, Azerbaycan ve Anadolu'daki Türkmen boylarıdır. Türkmenistan'daki boyların adı geçmez. Yukarıda adı *Lebnet* şeklinde geçen boyun adı bu listede daha düzgün olarak, *Lenbe* şeklinde verilir. Bu bölümde İğdırların da adına rastlanması dikkat çekicidir: *Türkmen boylarının adları; Çavuldur, Çandır, Salur Kazan, Çavdur, Çigil, İğdır, Ekdi, Bektaş, Sakar, Yapar, Lenbe, Oğuz, Vardink, Kaynar, İskit...*¹¹

Destanda Asurlulardan da bahsedilmesi Özbeklerin etnogenezinin ilk aşamasını Ön Asya, Kafkasya ve Azerbaycan'da tamamladığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Hanname'de Özbeklerin ilk hanlarının Hazarlarla dövüşünden de bahseder. Hâlbuki tarihen yaşadıkları

---

⁹ Ögel, 2006, s. 403

¹⁰ Ag.e., s. 394

¹¹ Ag.e., s. 395

coğrafyanın Kuzey Avrupa, Kafkasya ve Azerbaycan'la sınırlı olduğu bilinen Hazarların ne o gün ne de bu gün Özbeklerle temasta bulunabilecek bir sınırları olmamıştır. Zira bu iki ülke hiç bir zaman komşu olmamıştır. Hazarların da Ural çayından doğuya geçtiğini gösteren herhangi bir kayda şu ana kadar rastlanmadığına göre Özbeklerin atalarıyla Hazarlar arasında gerçekten de bir savaş olmuşsa, bu mutlaka Kafkasya topraklarında olmuş olmalıdır. İşte bu savaş destanda şöyle tasvir edilmektedir:

.....*Ozkan Han Hazarlara karşı gelmiş ve Hazar hanını öldürmüştü. Hazar Han öldürüldüğü zaman oğlu Kümüş daha doğmamıştı. Gümüş Han büyüdüktan sonra olup biteni öğrendi ve Ozkan Hanın oğlu Uluk Handan atasının intikamını almaya karar verdi. Uluk Han bunu işitince derhal ordusunu toplayarak onun üzerine yürüdü. İki ordu karşı karşıya geldi. Savaştan önce teke tek dövüş yapmak adetti. Hazarlardan Dimuk adlı bir yiğit ortaya çıktı. Uluk Han da kendi yiğidi Macar pehlivanı meydana gönderdi. Macar pehlivan Hazarlardan meydana gelen üç yiğidi teker teker öldürdü. Bunu gören Hazarlar Tuğrak Dilaver adlı bir yiğidi meydana çıkardı...*¹²

Bu kısımda Macar antroponimine rastlanması çok önemlidir. Zira burada hem Macarların etnogenezine aydınlık getirilmekte hem de savaşın Doğu Avrupa arazisinde geçtiğini işaret eder. Bu son derece kıymetli bilgi Özbeklerin ulu ecdatlarının Ön Asya ve Kafkaslardan Orta Asya'ya hangi yolla göçtüklerini de aydınlatmaktadır. Hanname'nin bir başka yerinde Hazarlarla ikinci dövüşten ve bu dövüşte mağlup olan Özbeklerin Hazar hâkimiyetini kabul etmelerinden bahsetmektedir: *Talim Han, Hazar Hanı Kümüş Hanı öldürerek, babasının tahtını almıştı. Kümüş Hanın Ay Tokuş adlı bir oğlu var idi. Ay Tokuş büyüüp bir yiğit olunca, her şeyi öğrendi. Talim Hanın oğlundan babasının intikamını almak için yola düştü.*¹³

Hanname'nin bu kısmında Azerbaycan'ın en kadim sakinlerinden olan Kimmerleri bu defa da Özbeklerin müttefiki olarak görüyoruz: *Rak, Ilak, Ruyin, Kimmer, Uygur, Saklab elleri de Özbeklere yardıma koştular.*¹⁴ Destanın en ilgi çekici taraflarından biri Özbeklerin de

---

¹² *Ag.e., s. 396).*

¹³ *Ag.e., s. 403*

¹⁴ *A.g.e., s. 403*

kendi soylarını aynen diğer Türk halkları gibi Nuh oğlu Yafes'e bağlamalarıdır: *Nuh'un Ham, Sam ve Yafes adında üç oğlu var idi. Bütün hanlar, Özbekler, Türkler ve şimal halkları Yafes'in soyundan gelirler. Bütün güzeller Yafes'in soyundandır. Buhara'nın güzelleri Horasan'inkinden, Semerkand'ın güzelleri Buhara'ninkinden, Taşkent'in güzelleri de Semerkand'ın güzellerinden daha güzeldirler. Bu ta şimale kadar bu şekilde devam eder.*¹⁵

Görünen o ki, Özbeklerin etnogenezinde yer almış bir Türk boyu Ön Asya ve Kafkasya menşeli olup bütün efsane ve destan içeriklerini Orta Asya'ya giderken beraberinde götürmüştür. Mesela, *Hanname*'de 32 Özbek boyundan biri olarak anlatılan Matienler böyledir. Bu gerçek metinlerden ortaya çıkmıştır. M. Ö. II-I bine ait çeşitli çivi yazısı kaynaklarda Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun kuzeyinde yaşadığı anlaşılan Türk dilli halklardan biri olan Matienler'in (Myutenler) efsanelerinde onların şimdiki Özbekistan arazisine Urmiye gölü (Güney Azerbaycan) sahillerinden göç ettiklerini gösteren bilgiler bulunmaktadır. Meşhur Türkolog L. Tolstova, *Harezmi Vadisi'nin Tarihi Onamastikasının bazı meseleleri* adlı makalesinde bu konu hakkında etraflı bilgi vermektedir. Tolstova L. ayrıca Herodot'un da Matien'lerden bahsettiğini ve bunların adının Kuzey Anadolu'da yerleştikleri yerin yakınındaki bir dağ adıyla ilintili olduğunu söyler.¹⁶ Herodot'un II. kitabında şöyle demektedir: *Aras çayı Matien dağlarından doğar ve doğu yönünde akarak Hazar Denizine dökülür.*¹⁷ Strabon ise Matien ülkesini Medya'nın bir eyaleti olarak tarif eder.¹⁸ Ağasioğlu F. Strabon'un (M.Ö.1 – M.S.1) Ermenistan'ın doğusunda, Atropatena'nın ise batısında kalan Matien bölgesini Med (Medey, Medya) ülkesinin bir eyaleti şeklinde kaydettiğini, sonraki kayıtlarda ise Matien boylarının Türklerin Özbek ve Karakalpak boyunun etnogenezinde yer aldığını belirtmektedir.¹⁹ Bunlar büyük ihtimalle Özbeklerin atalarıdır. Matienler (Myutenler) ismini bu dağdan almış değildir, aksine bu dağa ismini veren onlardır. Zira eski Türk inançlarına göre, dağ, çay, göl adları yalnızca coğrafi adlar olmayıp o yerin ilk sahibi olan ecdat ruhunun adıdır. Altay Türklerinde Abu Kaan, Süt gölü, Ak Kaya

---

¹⁵ *Ag.e., s. 385).*

¹⁶ *Толстова, 1971, с. 246-253*

¹⁷ *Алиев, 1987, с. 14*

¹⁸ *Strabon, II, 1, 14*

¹⁹ *Аğasioğlu, F. 2005, s. 331*

gibi yerlerin canlı varlıklar olduğu ve insanların dualarına cevap verdiği inancı vardır, bunlar insan gibi evlat sahibi de olurlar. Abu Kaan dağının iki kızı vardır. Yelbiz (algız, albız, al anası) diye adlandırılan bu ilahi varlıklara Altaylılar şöyle dua ederler: *Unutma bırakma (beni), Ak yurdun esen yatsın*.²⁰

Maaday Kara adlı Altay destanının kahramanı doğduğunda sağ avucunda dokuz köşeli kara taş, sol avucunda yedi köşeli ak taş²¹ olan oğlunun düşman eline geçmemesi için onu Kara Dağın başında dört kayın ağacının altında bırakırken; *Kara Dağ senin atan, dört kayın ağacı anan olsun* der.²² Altay inancına göre, destanının başkahramanı Maaday-Kara ve oğlu Göküdey-Merken dağ ruhundan yaratılmıştır. Destanda Maaday Kara şöyle anlatılır:

*Onun tünd konur (kapkara)atı su ruhundan yaratılmış,
Maaday Kara özü(kendisi) dağ ruhundan yaratılmıştır*.²³

Kara dağ atamdır, dedi.

Kara dağ atam olmuşsa,

*Sözsüz men batıram (yiğidim) dedi.*²⁴

M. Caferli oğuz epik-mitolojisindeki dağları diri ve ölü dağlar diye tasnif eder. Oğuzlar'da dağlar, canlı ve ölü olarak tasnif edilir. Oğuzlar, insanları kargıdıkları (lanetledikleri) gibi, dağları da kargırlar. Kargışın insana tesiri malumdur. Kargış, insanı tutar, başına kötü işler getirir, öldürür. Oğuzlara göre dağ, insani özelliklere sahiptir, en azından canlıdır. Canlılık, onun özelliklerinde ortaya çıkar. Dağı kargış tuttuğunda, suyu akmaz, otu bitmez, geyiği kaçmaz, aslanı, kaplanı bulunmaz olur. Yani saydığımız bu özellikler ortadan

---

²⁰ Kalafat, 1999, s. 85-86

²¹ Maadaü-Kapa, 1973, c. 84

²² Ag.e., c. 87).

²³ Seyidov, 1994, s. 195

²⁴ Seyidov, 1983, s. 196

kalktığında o dağı kargış tutmuş, dağ ölmüş demektir. Oğuz epik ananesinde dağ canlılığını anlatan su, ot, geyik, aslan, kaplan semantemleri dağın ruhunun, canlılığının işaretidir.”²⁵

Altay Buuçay adlı Altay destanının bir sürümünde belaya düşen kahramanın Temiçi-eren adlı atı Altay Dağı'na (Ak Tayga) kaçar. At üç yıl Ak Tayga'nın etrafında dolaşır. Sonra dağın bir yerinden bir kapı açılır. Ak elbiseli, ak saçlı bir kadın (Ak emegen)elinde kızıl bir asayla kapıdan çıkar. Altay-Buuçay'ı diriltmek için koca kadın göğe Ak Burhanın yanına gider. Yüce Tanrı koca kadını Ak Altay'ın ruhu Ak emegen (Ak Ana, koca kadın) diye çağırır. Ayrıca koca kadın Altay Buuçay'ın anası olarak adlandırılır.²⁶

Şor Türkleri'nin inancına göre, *Dağ iyesi* (perisi) geceyi dağda geçiren erlerin arasından birini kendine eş seçmek istediğinde o kişinin yanına uzanıp onu kucaklar. Adam bunun dağ ruhu olduğunun farkına varır da hemen onun uzun saçlarından ve iri memelerinden tutup altına düşürdüğü zaman dağ perisi: *Senden bana er olmaz* diyerek kaçar. Yok, eğer ona karşı böyle yapmazsa, dağ perisi adamın ruhunu ele geçirir ve o adam aklını yitirir. O kişi bir süre mecnun vaziyette gezip dolaşır ve kısa süre sonra da ölür.²⁷ A. Potapov'un topladığı mitolojik metinlere göre, dağ perisi uzun boylu, büyük dişleri olan bir kadındır.²⁸ Telengitler çocuğu olmayan kadınlar dağa çıkıp dua ederse, çocuk sahibi olacağına inanırlar²⁹

Abdülkadir İnan, dağı, *Ana kompleksi*'ne dâhil ederek Türk mitolojisinde dağın ana rolünü üstlenmesine dair birçok kaydı mevcut olduğunu bildirir. Bu da zaman içinde dağın ulu ecdat gibi kutsallaştırılmasını ve onun etrafında çeşitli inançlar yumağının oluşmasını sağlamıştır. Bu inancın bir sonucu olarak, Türkistan Türklerinin bulunduğu her bölgede dağ

---

²⁵ *Begdili, 2007, s. 145*

²⁶ *Бутанаев, 1984, с 94*

²⁷ *Beydili, 2003, s. 89*

²⁸ *Потапов, 1946, с. 148*

²⁹ *Традиционное мировоззрение, 1989, с. 244*

kültünün izlerine rastlanır. Buradaki dağların çoğu, *mukaddes, ulu ecdat, ulu hakan anlamlarına gelen Han Tanrı, Buz dağ Ata, Bayın Ula* v. b. adlarla da tanınmıştır ³⁰

Azerbaycan'da *Dağ Kültü* ile bağlantılı söylencelerin biri şöyledir: *Bir çoban ve sürüsü susuzluktan eziyet çeker. Çoban yüzünü Kır Dağına döndürerek: "Ey Kır Dağı, sen buradan bir bulak (pınar) çıkar, ben sana bir ak, bir de kara koyun kurban keseceğim. Çoban bu sözleri dedikten hemen sonra yerden su çıkar. Bu öyle güzel bir bulaktır ki, gözyaşı gibi duru, buz gibi soğuktur. Çoban ile sürüsü bulağın suyundan kana kana içer ve susuzluklarını kandırırlar ama çoban ne ak koyunu, ne de kara koyunu keser. Çoban sözünü tutmayınca hemen o saat çoban da, sürü de taşta döner* ³¹

Dağların ayrılığı adlı başka bir mitte ise şöyle denilmektedir:

.....*Albız Dağı, sac asıp yufka pişirmek istedi. Odunları yığdı ve ateşi yaktı, yufkayı bir bir yayıp sofraya serdi ve sacın kızmasını beklemeye koyuldu. Büyük oğlu Kaçkar, ortanca oğlu Murat, küçük oğlu Kepez de ocağın karşısında oturdular. Önlerinde de teleme (taze inek peyniri), ovma (kurutulmuş yoğurt) vardı. Yufka piştikçe bölüştürüp sıcak sıcak yiyeceklerdi. Albız Ana ilk yufkayı sacın üstüne salınca Kepez'in tersliği tutup: "Bu yufka sadece benim, hiç birinize vermem" dedi. Murat: "Hayır, benim, her şeyin ilkini hep sen alıyorsun, şimdi de ben" dedi. Koçkar: "Madem, böyle, hiç biriniz üç yufka pişene kadar yufkaya el vurmayın, bekleyeceğiz, böylece her birimiz birini yeriz. Daha yufka pişmeden kardeşler dalaşmaya başlar, bir birinin yakasına yapışırlar. Albız Ana onlara ne kadar söz söylerse de dinlemezler. Koçkar onların arasında oturup, sakinleştirmek ister. Lakin Murat yanmış bir kösek bulup Kepez'in boynuna indirir. Kepez bar bar bağırır. Boynunu tuta tuta kaçır. Koçkar Kepez'i çok severmiş, küçük kardeşinin acısına dayanamaz ve kızmış sacı kaldırıp Murat'ın başına çarpar. Murat da çığıra çığıra başka tarafa kaçır. Albız ananın yüzü kızarır, canı sıkılır ve sinirlenir. Koçkar dövüleceğinden korkup gün batımına gider. Üç kardeşin hepsi ayrı olup her biri bir yanda karar tutar, Albız Ana tek kalır. O vakitten beri kardeşler analarına, ana da öz*

³⁰ İnan, 1976, s. 32

³¹ Azerbaycan mitoloji metinleri, 1988, s. 83

oğullarına hasrettir. Her bulak, her çay onların gözyaşudur, onların bu hasretleri, bu intizarları denizlerde, deryalarda görülür".³²

C. Beydili, İran mitolojisinde bütün dağların anası olarak bilinen Elburz dağının adının da Albız//Alvız//Yalbuz adının tahrif uğramış şekli olduğunu göstermiştir.³³ B. Ögel'e göre Oğuz Türkleri dağ taş ruhundan güç aldıklarına inandıklarından dağı sadece bir toprak veya taş yığını gibi değil duygularla yoğrulup insanlaşmış güç veren destek olan bir varlık gibi düşünmüşlerdir.³⁴Bütün bu yazılanlar Matien Dağı'nın adının semantiğini aydınlığa kavuşturmak bakımından, büyük önem taşımaktadır. Özbek destanları onların ve Karakalpak myütenlerin ulu ecdadının Matienler olduğunu ve Matien dağı'na ismini bu halkın verdiğini göstermektedir.

Haname'de bahsi geçen Özbek boylarının sayısı 32'dir ve şöyle sıralanır: "*O devirde Özbekler 32 uruktan, Türkmenler ise 27 uruktan ibaret idi. Özbek boyları hep birlikte Salur üzerine hücum ettiler. Bunlar Kıyat, Moğol, Dörmen, Saray, Celayır, Nayman, Kanglı, Hitay, Kerayit, Kıpçak, Ming boylarıdır*".³⁵ Burada sıralanan bütün boylar Cengiz (Çingiz) Han'ın kurduğu siyasi birliğe dâhil olmuş Türk boylarıdır. Aslında, Özbeklerin kendi adlarını Kızıl Orda Hanı, Cengiz Han'ın torunu Özbek Han'dan aldığı bellidir. Bu, elbette ki, sonraki devirlerde ortaya çıkmıştır. Hem Çingiz Han, hem de yukarıda adları geçen boylar tarihte yanlış olarak, Mongol (Moğolistan Halkı) olarak takdim edilmiştir. Cengiz Han'ın mensup olduğu soy menşece bir Türk-tatar soyudur. Lakin bütün bu soy ve boyları *Moğol (Muğal)* değil de *Mongol* olarak adlandırmak ve iki ismi birbirinin aynısı gibi kabul etmek doğru değildir. Bu iki etnonim arasında hiç bir alaka yoktur. *Moğol*, bir Türk boyunun Arap ve Fars kaynaklarındaki adıdır. Mongol veya Mongul ise bu günkü Moğolistan'da yaşayan halkın Orta Asya Türkçesindeki adıdır. Azerbaycan'da yaşayan bazı azınlıklar Azerbaycan Türklerini *Moğol/Muğal* olarak adlandırmaktadır. Mesela Lezgiler, Avarlar, Buduklar, Sahurlar bu güne kadar bu şekilde adlandırmıştır. N.Baskakov, *Türk Dilleri* kitabında Mughallardan ayrıca söz ederek onları Azerbaycan Türkleri'nin etnogenezine yakından iştirak

---

³² A.g.e., s. 23-24

³³ Beydili, 2007, s. 162

³⁴ Ögel, 1995, s. 424

³⁵ Ögel, 2006, s. 395

etmiş Türk dilli soy ve boylardan olduğunu kaydetmiştir. Hanname’de bütün bu boylar Yafes oğlu Türk’ün soyu yani *Türk Boyları* olarak takdim edilirler .³⁶ Kafkas dilli halkların ekseriyeti buradaki Türk soy ve boylarının ortak bir isim altında Azerbaycanlı olarak adlandırılır. Mesela, vaynahlar (Çeçenler ve İnguşlar) yakın zamana kadar Azerilere *padar* diyorlardı. Azerilere, Laklar, *Kacar*, Lezgiler *Muğal*, Gürcüler ise *Tatar* derler. Yalnız Ermeniler ve Farslar, Azerilere gerçek adıyla hitap ederler. Ermeniler *Türk*, Farslar, *Tork*, Talişlar ise aynı anlama gelen *Tırk* derler. İlginçtir, Taliş Dilinde *Azerbaycan Dili* sözbirleşmesinin karşılığı yoktur aynı manada *Tırki zevon* (Türk Dili) söz birleşmesi bulunur. Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *Gülistan-i İrem* adlı eserinde Şirvan ahalisi’nin dilinden bahsederken, burada Türk ve Tat dilini konuşan halkların yaşadığını söyler. Burada Moğol (Muğal) dilinde konuşan başka bir halkın varlığından da söz eder ama bu halkın adını açıklamaz, yalnız eski kaynaklara istinaden onların Massagetlerin torunları olabileceğini söyler. Bakü’nün yerli ahalisini de komşu tat ve terekeme (Türk) köylerinin sakinlerinden ayırarak *Moğol dilinde* konuşanların nesli gibi anlatır. Evliya Çelebi ise aynı halktan *Kaytak* şeklinde bahseder ve yerli halkın onları *Moğol (Muğal)* şeklinde adlandırdıklarını bildirir. Onların Oğuz olduklarını, *Buhara Lehçesi’nde* (Çağatay Türkçesiyle) konuştuklarını, Şirvan’ın Mahan vilayetinden geldiklerini kaydeder.³⁷ Bu bilgilere göre bazı yerli azınlıklar ve Kafkas Dilli halklar *Muğal* adını başlangıçta sadece Türk Dilli Kaytaklara, yani Uygur Dilinde konuşan halka vermişse de sonraları Lezgilerin ve onlarla komşu olan diğer bazı halkların dilinde bu kelime Azerbaycan’ın bütün Türk Dilli ahalisini ifade eden bir etnonime dönüşmüştür. Yerlilerin Kaytakları, *Muğal* olarak adlandırmalarının sebebi ise onların Moğollarla, yani Hülagülerle aynı dilde konuşması olmuştur. Hülagüler devri Moğolları’nın, diğer bir deyişle, Azerbaycan’a dışarıdan gelen Moğolların, yani Cengiz Han evlatlarının hangi dilde konuştuğunu ve Moğol Dili’nin ne olduğunu ise biz XIII. asrın meşhur Azerbaycan dircisi İbn Mühenna’nın *Tercüman-i Farsi ve Türki ve Moğoli* (Fars, Türk ve Moğol Dillerinin lügati) adlı eserinden öğreniyoruz. Günümüze 5 kadim el yazma nüshası ulaşmış bu muhteşem eser, Arap Dilinde kaleme alınmış ve ilk defa P. M. Melioranski tarafından geniş çaplı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu eserin Azerbaycan’da, XIII. asırda yazıldığı kati şekilde anlaşılmasıyla çok büyük bir önem kazanmıştır. İlmeddin Alibeyzade eser ile ilgili olarak şunları yazıyor: *Kitapta bir sıra ilginç genel nazari meselelere*

³⁶ *Ag.e.*, s. 387-388

³⁷ *Koroğlu*, s. 100

*değnilmektedir. Bunlar Türk Dilleri'ne ait bilgiler olduğundan ilmi bakımdan çok önemlidir. Eserde Türk Dilleri'nin XIII. asırdaki gelişimi, muhtelif kolları, lehçe ve şivelerinin bir biri ile ilgisi ve yakınlığı anlatılmaktadır. Bunlar çok önemli bilgilerdir. Yazar eserinde "bizim ülkenin Türk Dili ve lehçesi" istilahını işler ki, bu, "Azerbaycan ülkesi ve onun dili" demektir." Bilgilerin ortaya koyuluşunda P. M. Melioranski'nin bakış açısı çok dikkat çekicidir. Araştırmacı, Müellifin, gramerin muhtelif yerlerinde lehçeler arasındaki farklardan bahsettiğini ve lehçeleri böyle ayırdığını söyler. *Türkistan, Türkmen ve bizim ülkenin Türkçesi*, diye bahsettiği, *Kadim Azerbaycan* lehçesidir. Müellif, Türkmen Lehçesi'nden çok ötekilerden bahseder, lakin *Bizim ülkenin Türk Dili* ile mukayesede *Türkistan* lehçesinin ses kuruluşunu *yeteri kadar dolgun* şeklinde vurgulamaktadır. O, elbette, muhtelif kenar eklemeleriyle bu sonuncu ile daha çok meşgul olur *bizim ülkenin Türkleri* arasındaki şiveleri detaylandırarak anlatır. İbn Mühenna kendi eserinde umumilikle *Türk Dili* veya *Türk Dilleri* dediğinde, onun üç önemli kolundan bahseder ki, bunların biri de Azerbaycan Dili veya Lehçesidir. P. M. Melioranski'de kitapta yazılanlardan aydınlanarak, müellifin *Türkistan Türkçesi* diye adlandırdığı *Moğol dili*, Uygur dilinden başka bir şey değildir demektir. Bunun böyle olduğunu İlhanlılardan (Hülagülerden) günümüze ulaşmış ferman ve mektuplar da ispat etmektedir. Bu resmi belgeler Uygur alfabesi ile Uygur Türkçesinde yazılmıştır. Cengiz Han soyundan gelen Kızıl Orda Hanı Özbek Han'ın fermanı da günümüze ulaşmıştır. Bu ferman da sözü edilen Uygur dilindedir ve sözü geçen alfabe ile kaleme alınmıştır. XIII. asırda kaleme alınmış olan ancak yazarı bilinmeyen ve T. Hautsman tarafından yayınlanmış *Kitab-ı mecmu ve tercüman-ı Türkî ve Acemi ve Moğoli ve Farsi* adlı lügatte de Uygur Dili *Moğol Dili*, şeklinde takdim edilir. Ünlü yazı tarihçisi İohannes Fridrix de *Yazı Tarihi* adlı kitabında Cengiz Han'ın ve oğullarının devrinde Uygur Dili'nin devlet dili olduğunu ve bütün resmi yazışmaların bu dilde ve Uygur alfabesi ile yapıldığını vurgulamaktadır. Cengiz Han'ın iki bendi elimizde bulunan, kendi söylediği kesin olan ve *Şeceret-el etrak (Türklerin şeceresi)* adlı bir Arapça anonim belgede sunulan şiir de yine Uygur Türkçesindedir:*

Tengiz baştın bulkansa tondurur olum Cuci'dur,

Terek tubtin çıkılsa turkuzar olum Cuci'dur.

Bu bakımdan Uygurların, (*Moğol/Muğalların*) bugünkü *Mongollarla* aynılaştırılması esasen yanlıştır ve Rus bilim adamlarının siyasi amaçları için uydurdıkları büyük yalandan başka bir şey değildir. Bu yalan Rus bilim adamları tarafından bilim dünyasına sokulmuş, aslı güya Çin hiyeroglifleri ile Moğol dilinde yazıldığı iddia edilen fakat Çince tercümesi

günümüze ulaşan uydurma *Moğolların Gizli Tarihi* adlı belgeye dayanmaktadır. Eğer gerçekten Çin hiyeroglifleri ile yazılmış ve güya Moğol dilinde olan metinler varsa bunların, *nerede ve ne zaman yazılmıştır, Moğolcası nerededir* sorusuna da cevap vermesi gerekmektedir. Ayrıca hiyeroglifler, fonetik yazı değil, sözlerin işaretlerle yazılışdır ve hiyerogliflerle yazılmış metinlerin fonetik seslenişini ortaya çıkarmak mümkün değildir. Çince tercüme metnin bir sürü çeşidi günümüze ulaşmış ve o da Cengiz Han'ın ve neslinin tarihçesinin çok sayıdaki varyantından başka bir şey değildir. Uygur Türkleri'nin tarihine ait bütün Çin belgelerinde ve ne olduğu tam anlaşılmadığı halde Rus bilim adamları tarafından dünyaya *Moğolların Gizli Tarihi* şeklinde tanıtılan belgede dahi bu halkın adı aynen Rus ve Avrupa kaynaklarında geçtiği gibi *Tatar* olarak geçmektedir (Ak Tatarlar ve Kara Tatarlar). Bu kaynakların hiç birinde *Mongol* etnonimine rastlanmaz.

XIII-XIV. asırlarda Uygur (Türkistan) Türkçesi, İlhanlılar devrinde, Azerbaycan İmparatorluğu'nun resmi devlet dili olmuştur. Bu dil, bir müddet Osmanlı sarayında da resmi dil vazifesi görmüş ve devrin Osmanlı padişahları Hülagü hükümdarları ile yazışmalarında bu dilden istifade etmişlerdir. Arapça kaynaklarda Cengiz Han evlatlarından Türk olarak bahsedilmektedir. Kadim Çin, Rus, Avrupa ve Fars kaynaklarında ise onlar *Tatar* olarak adlandırılır ve onların Mongol olduklarına gösteren tek bir işaret bile yoktur. Tatarların eski Türk boylarından biri olduğu zaten bilinmektedir. Bunun böyle olduğunu hem Orhon-Yenisey Abideleri, hem de Kaşgarlı Mahmud doğrulamaktadır. Bütün eski Türk şecerelerinde ve *Cengizname*'de Cengiz Han'ın soy ağacı Türklerin ulu atası kabul edilen Nuh oğlu Yafes'e bağlanır, Oğuz Han'la aynı budağa mensup Tatar ve Moğol (Mughal) adlı ikiz kardeşlerden söz açılır. Birçok durumda tatarların bir kolunun adı veya *Tatar* adının eş anlamlısı gibi kullanılan *Moğol(Mughal)* adı ikiz kardeşlerden birinin adıdır:

*Yedinci nesilde Türkün ikiz oğlu oldu: Tatar ve Moğol. Ataları İlli Han Türkistan'ı onların arasında böldü. Üçüncü nesilde Moğol'dan Moğol oğlu Kara Han, Kara Han oğlu Oğuz Han dünyaya geldi.*³⁸

İslam ve İsrail Oğullarının tarihlerinde, Nuh peygamber yeryüzünü güneyden kuzeye üç hisseye ayırır. Birinci hisseyi oğullarından Hama verir. Ham Sudanın atasıdır. Orta kısmı oğlu Sama bağışlar. Sam da Araplarla Farsların atasıdır. Nuh peygamber dünyanın üçüncü

---

³⁸ Бичурин, 1950-1953, 1, 223

kısmını ise oğlu Yafes'e verir. Yafes şark tarafına gider orada yerleşir. Türkler Yafes'e Abulca Han diyor, ama onun Nuh peygamberin oğlu olduğunu bilmiyorlar. Bununla beraber bu Türk Han'ın Yafes'le aynı devirde yaşadığını ve onunla aynı aileden olduğunu bilirler. Moğolların hepsi, Türk kabileleri ve bütün göçerler onun neslinden gelirler".³⁹ Moğollar Türk şecerenmelerinde Tatar Türkleri'nin 30 boyundan, Hanname'de ise Özbek Türkleri'nin 32 uruğundan biri gibi kaydedilmiştir.⁴⁰

Cengiz oğullarının soy efsanesi Göktürklerin *Ergenekon* efsanesi'nin aynısıdır. Cengizname'de ise Moğolların soyu Hun efsaneleri ile örtüşür. N. Y. Biçurin'in *Uygurların Kökeni* olarak adlandırdığı Hun efsanesi, Çin kayıtlarında geçmektedir. Çin kayıtlarında hikâye şöyledir:

Hun şanyu'sunun (Hakan'ının) çok güzel iki kızı dünyaya gelir. Kızlar o kadar güzeldir ki saray ahalisi onları tanrıça kabul ederler.

Şanyu: "Ben bu kızları insanoğluna veremem. Ben onları Tanrıya vereceğim."

O, payitahtında bir kasır yaptırıp, kızlarını oraya yerleştirir. Üç yıl sonra anaları kızları oradan götürmek istese de, Şanyu itiraz eder, daha vakti gelmediğini söyler. Bir yıl sonra koca bir kurt kasrın duvarlarını gece gündüz demeden oyar ve orada kendine bir yuva yapar.

Küçük kız: "Atamız bizi Tanrıya vermek istiyor, şimdiyse bir kurt gelip burada yuva yapmış. Bu hoş bahtlık alameti olmalı."

Küçük kız böyle düşünerek kurdun yanına gitmek istediğinde ablası korkup, "O bir hayvan, yanlış bir iş yapıp anne babamızı utandırma" dedi.

Küçük kız ablasını dinlemeyip kurdun yanına gitti, onunla yaşamaya başladı ve ondan bir oğlan doğurdu. Onun nesli çoğaldı ve devlet kurdular.⁴¹

Cengizname'deki efsanede ise şöyle denilmektedir: *Çok eski zamanlarda Ak Deniz sahillerinde Malta şehri vardı. Bu şehri Altın Han idare ederdi. Hanın hanımının adı Kurlevuç idi. Onların bir kızı oldu, adını Ulemlik koydular. Kızı güneşten ve aydan saklamak için taştan bir saray yapıp onu orada sakladılar. Kız böylece büyüdü. O, çok güzeldi, gülünce*

---

³⁹Ögel, 2006, s. 162

⁴⁰ Ag.e., s. 395

⁴¹ Биçурин, s. 214-215

kurumuş ağaçlar yeşerir, otsuz çöller otlarla örtülürdü. Bir gün o, dayısına; "Bu sarayın dışında başka bir dünya var mı" dedi. Dayısı; "Bu sarayın dışında bir dünya var, orada dünyayı ışıktandıran ay ve güneş var" dedi. Kız penceresini açıp güneşe baktı ve hoşunu gitti. O, güneş şuasından hamile kaldı. Altın Hanla hanımı bundan utanarak kızı bir kayığa koyup onu Tün denize bıraktılar..."⁴²

Bu efsanede Ağ (Ak) ve Tün (Kara) denizlerinin adlarının geçmesi dikkat çekicidir. Gördüğümüz gibi, Moğolların efsaneleri onların kökünün Ön Asya ile bağlı olduğunu göstermektedir. Aynı durum Göktürk efsaneleri için de geçerlidir:

.....Türkütlerin (Göktürklerin) ecdatları Garp denizinden (Hazar Denizi'nden) batıda yaşıyordular..."⁴³

Yukarıda anlatılan efsanelerin Azerbaycan sürümü de vardır. Bu sürüm 1988'de Oğuz Etnografya Araştırmacıları Birliği tarafından Bakü'nün Türkan kentine yapılan bir araştırma gezisi sırasında 75 yaşındaki Teyyub Memmedağa oğlu Hanağayev'den dinlenip kayda alınmıştır. Ne yazık ki, o zaman folkloru nasıl toplamak lazım olduğu bilinmediğinden söyleyicinin şivesini göz ardı ederek efsane edebi sözden yazıya dökülmüştür. Azerbaycan'lı Dil ve Folklor Bilimcisi Bahtiyar Tuncay'ın şahsi arşivinden alınan ve şimdiye kadar hiçbir yerde açıklanmamış bu efsanenin mazmunu şu şekildedir:

.....Babam babasından, o da kendi babasından, o da öz babasından işitip, nesilden nesile aktarırlar ki, kız kulesini Bakü'nün birinci hanı özünün güzel-göyçek kızını yad gözlerden korumak için diktirmiştir. Denilene göre, kız o kadar göyçekmiş ki, aya deyirmiş sen çıkma, men çıhum, güne deyirmiş sen çıkma, men çıkım. Kızı gören onun güzelliğine tab getirmeyip (takatı yetmeyip) kaş edermiş (bayılırmış). Öyle ki, halk arasında güzelliğinden ötürü ona maral diyorlarmış. Maral böyüyüb, haddi-buluğa çatanda han onu kısmeti çıkana kadar namahrem gözünden uzak tutmağa karar verip ve kuleyi de bu maksatla diktirmiş. Fikri kızı Rum şahının oğluna vermiş. Kızı darılmasın diye, Bakı kentlerinden sabırlı, hayâlî, kırk ince bel kız seçip onun hizmetine verir. Maral kızlara tek kalıp zikir ve dua etmek istediğini söyler. Böylece, hücrelerden birine çekilip zikir etmeye başlar. Allaha onu bu mahpustan

⁴² İnan, 1934, s. 195

⁴³ Heyet, 1993, s. 72

kurtarması için gece-gündüz dua eder. Günlerin birinde, bir gece vakti kulenin penceresinden içeri bir ışık girer. Işık büyük bir kurda döner. Kız bunu görünce çok korkar. Kurt dile gelip kıza: “Korkma, sen o kadar zikir ve dua ettin ki, Allah’ın sana rahmi geldi ve beni gönderdi ki, seni bu mahpustan kurtarayım. Benim belime, sarıl seni uzak ellere aparacağım.” Maral Allaha şükreder ve canavarın sırtına biner. Kurt: “Boynuma sıkı sıkı sarıl ki, düşmeyesin” der. Kız onun dediği gibi yapar, onun boynunu sıkıca sarılır. Kurt kızla birlikte denize atlar ve yüzüp karşı sahile çıkar. Bundan sonra kıızı gören olmamış. Kurdun Maralı kaçırdığını gören hizmetçi kızlar hanın korkusundan Allaha dua ederler ki, onları taşa döndürsün. Amma Allah onları taşa çevirmez, guguk kuşlarına döndürür. Buyurur ki, Maralın dalına uçsunlar ve ona yine evvelki gibi hizmet etsinler.⁴⁴

Rivayetlerde Cengiz Han’ın ulu ecdatlarından olan Börteçine’nin (Bor Toğanın) denizi (Hazarı) aşarak bugünkü Moğolistan topraklarına geldiği ve burada oturduğu açık şekilde ifade edilmektedir. Burada o, Kao Maral (Maral Kova) adlı kızla evlenmiştir.⁴⁵ Cengiz’in doğumu ile ilgili mitin kahramanı da konu bakımından büyük önem taşımaktadır:

Alan Kova ersiz hamile kaldı. O: “Benim yanıma güneş şuası geldi, yanımdan kurt şeklinde çıkıp gitti” dedi. Bunu yoklamaya karar verirler. Üç kişi (biri Kıpçak Kara Bey, diğeri Türkmen Kel Mehemed ve Uraluç Bey Alan Kova’nın çadırı önünde keşik çekirler, sehere az kala parlak bir şuanın düştüğünü görürler. Bir müddet sonra şua boz kurda döner.⁴⁶

Burada olaya şahit olan bir Kıpçak ve bir Türkmenin bulunması dikkat çekicidir. Görüldüğü gibi Mongol’dan (Moğolistan’da yaşayan halktan) destanın hiçbir yerinde bahsedilmemektedir. Cengiz Han’ın şimdiki Mongolistan arazisinde (Moğolistan toprakları) doğduğu ve aynı arazide yerleşen Karakurum şehrinde yaşadığı bir gerçektir. Fakat bu onu mongol yapmaz. Çünkü bugünkü Moğolistan toprakları Göktürklerin de meskeni ve merkezi olmuştur. Türk tarihi’nin en kıymetli abidelerinden sayılan Orhon-Yenisey abidelerinin büyük bir kısmı aynı arazide bulunmaktadır. Bugünkü Moğolistan halkının gerçek etnik adı *Kalka*’dır ve onlar Buryat ve Kalmıklarla aynı halktandır. *Mongol* (aslında mongul) adını ise

⁴⁴ B. Tuncay şahsi arşivi. İnv. № 0011

⁴⁵ Jean-Paul, 2005, s. 310

⁴⁶ İnan, s.196

onlara Türkler vermiştir. Kadim Türkçe’de *mongol*(mongul) *küt beyin*, *yel beyin* demektir. Aynı kelime Türk dili’nden Rusça’ya da geçerek *tupoy mongol* şeklinde ve aynı manada kullanılmaktadır. Kendilerini her zaman başkalarından üstün tutan Türkler, komşularına çoğu zaman benzer aşağılayıcı adlar vermişler. Sibiry’a da yaşayan Tunguzlara (Tongus-domuz), Kuzey Kafkasya’da yaşayan Adıgelere (adık-ayı) dediklerini söylemek yeterlidir. Farslara *Tacik* (kadim Türk kaynaklarında *tazik*, yani tezek adını da Türkler vermişlerdir. *Albanya Tarihi* kitabında anlatılana göre yerli hıristiyan Türkler, aynı adı (tazik) Müslüman Araplara da vermişler. *Mongol ve Moğol* etnonimlerinin benzemesi tesadüfî bir fonetik benzerlikten başka bir şey değildir. Ruslar, bu benzerlikten yararlanarak Cengiz Han’ın Moğolistan’da doğup yaşaması gerçeğini saptırıp onu Mongollaştırmıştır. Bu sahtekârlığın sebebini anlamak için Marko Polo’nun XIV. asırda çizdiği haritaya bakmak yeterlidir. Aynı haritada bugünkü Rusya’nın bütün arazisi *Tatariya* şeklinde yazılmıştır. Bahsi geçen haritada ne *Mongoliya* ne de *Rusya* diye bir ülke olmadığı gibi bu adla geçen küçük bir şehir bile yoktur.

Ptolemeus’un antik devirde çizdiği haritada ise aynı arazi *İskitya* (*İskitlerin Ülkesi*) olarak adlandırılmaktadır. Kadim Yunanlıların Türklere *Skif* (*İskit*) dediği bilinmektedir. Ruslar, bugünkü Rusya’nın baştan-başa kadim Türk ülkesi olduğunu gizlemek için Skiflerin güya İran Dilli, Moğolların (Tatarların) ise güya işgalci Mongollar olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Bu azmış gibi bir de Türkler için yalandan bir ulu vatan da uydurularak onun güya Altay dağları olduğu iddia edilmiştir. Rus tarihçileri, Moğolları vahşi göçerler gibi göstermektedir. Tarihi kaynaklar ise Rusların *göçeri* dediği Cengiz Han’ın Karakorum şehrinde yaşadığından ve bu şehrin Moğol devletinin payitahtı olduğundan bahsetmektedir, yani Cengiz Han’ın yerleşik bir şehirli olduğunu söylemektedir. Eğer Moğollar gerçekten de vahşi göçerler idiyse, Batı Han’ın Sarayı için Batı şehrini inşa ettirmesinin sebebi nedir? Vahşi göçerin şehir inşa etmekle ne işi olabilir ki?

Yeni Türk Ansiklopedisi’nde yazıldığına göre, Cengiz Han, Göktürklerin dokuz Oğuz Hanları neslinden bir Bey ailesine mensuptur. XIII. asırda o ve halefleri, tarihte misli görülmemiş büyüklükte bir imparatorluk kurmuşlar ki, bu imparatorluğun kapladığı alan 64 milyon kilometre karedir. Aynı ansiklopedinin yazdığına göre Cengiz’in asıl hedefi Göktürk devletini, ya da, Turan (Türkistan) imparatorluğunu diriltmekti. Fakat o devirde Türklerin büyük kısmı artık müslüman olmuş ve eski Türk ideallerinden çoktan uzaklaşmışlardı. İşte bu

sebepten de Şaman/tengrici (Türklerin eski dini) olan Cengizlilere hoş bakmıyorlardı. Cengiz ise bunu affetmedi.

Cengiz Han'ın mensup olduğu halk uzun yıllar *otuz tatar* adı altında Göktürk (Türküt) İmparatorluğu'nun, bir başka deyişle Turan'ın (Türkistan) merkez eyaleti olan Ötüken'de (bugünkü Moğolistan'dadır), Göktürlere, daha sonra ise Dokuz Oğuz On Uygurlara tabi olarak yaşamış ve bu adla da Orhon Yenisey abidelerinde anılmışlardır. Mesela, Kül Tigin (Kül Tekin) abidesi'nin doğu yüzünde 14. satırda şöyle yazmaktadır:

.....*Yıraya Baz kağan tokuz Oğuz budun yağı ermiş, kırkız, kurıkan, otuztatar, kıtay, tatabı köp yağı ermiş.*

Otuz tatar soy birleşmesine dâhil olan otuz Türk, Tatar, boyundan 28'inin adını büyük Azerbaycan tarihçisi Fazlullah Reşideddin'in *Cami et Tevarih* inden, diğerlerinin adını ise Özbek Hanname'sinden öğreniyoruz: Tatar, Moğul, Derben (derbenut, derbent), Saray, Dörmen, Celayir, ,Kanglı, Hitay, Kerayit, Ming, Corat, sukait, Nayman, Bozdoğan, Orusut (orus), Sulduz v.s.⁴⁷ Soy birleşmesine Tatarlar önderlik ettikleri için bu halk *tatar* veya *otuz tatar* adları ile meşhur oldu. Cengiz Han, sözü geçen soylardan Kıyat boyuna dâhil olan bozdoğan (boz şahin) kolunun bir bey ailesindedir. Soyadını soyun ongunu olan boz doğandan (boz şahin kuşundan) almaktadır. Bu sebepten de Cengiz Han'ın, mensup olduğu soyun bayrağında boz doğan resmi bulunmaktadır. Kaynaklarda sözü geçen soyun adına *bortogan* gibi de rastlanır. Bu da bizi Türk lehçe ve şivelerine has r – z ses değişmesinden kaynaklanır. Bu soy hakkında ilk bahseden V. asırda Herodot'tur. Herodot onları *paratokan* olarak adlandırmış ve Azerbaycan'da yerleşik 6 maday (Med) kabilesinden biri şeklinde kayda almıştır.⁴⁸

Hanname'ye göre Kıyat boyu öz adını Kimeri Han'ın neslinden, yani Kimmerlerden olan Kıyat Han'ın adından almıştır. Bu boy bütün tarihi kaynaklarda Türk boylarından biri olarak geçmektedir. Bütün bu yazılı kaynaklara rağmen XX. asırdan itibaren Rus Bilim adamları, onları takiben de Avrupalı araştırmacılar uydurma *Gizli Tarih'e* dayanarak,

⁴⁷ Рашид ад – Дин, 1956, с. 346

⁴⁸ Гейбуллаев, 1991. с. 257

Kıyatlardan mongol boyu gibi söz etmeye başlamışlar ve bu durum günümüze kadar bu şekilde devam ede gelmiştir. Kıyat Han'ın tarihçesi destanda böyle anlatılmaktadır: *Kimerinin soyundan Kıyat Han adlı bir han var idi. O da Benen şehrinden idi. Ozkan Han'ın neslinden olan diğer büyük Özbek hanlarının zamanında bu şehirde gizlenmiş ve sesini çıkarmamıştı. Aşbara Han'ın oğullarının vaziyetini öğrenip, özünün de Kil Han'ın neslinden olduğunu söyleyerek Turan üzerinde hak iddia etti. Bir ordu toplayarak Tohmaş şehri üzerine yürüdü ve Aşbara Han'ın oğlu Arslan Han'la karşılaştı. Arslan ile Kıyat Han arasında geçen bu kavgada Arslan Han öldü. Kıyat Han Tohmaş şehrini ele geçirip, Turan hükümdarı olarak tahta oturdu. Aşbara Han'ın ikinci oğlu yarattığı bu karışıklıklardan ve ettiği haksızlıklardan pişman oldu. Kerü Kırım (Hazar) denizinin sahiline gelerek burada bir şehir kurup burada yaşamağa başladı. Bu sebepten de bu şehre Ejder Han (Heşterhan) diyorlar.*

Otuz yıl sonra Kıyat Han ölür, yerine oğlu Dürülgün (Türk boylarından dürülgünler adını Dürülgün Han'ın adından almışlardır) geçer. Yirmi yıl hanlık eden Dürülgünün ölümünden sonra oğlu Korulas (dürülgün boyunun Korulas soyunun adı buradan kaynaklanır) tahta çıkar. Korulas'tan sonra oğlu Noyan Han olur. Noyan'dan sonra da onun oğlu Buyan bütün Turana hükmeder. Buyan Han'ın dört nikâhlı hanımı ve kırk kızı vardı. Buyanın oğlu yok idi. O, hep oğlan arzular, fakat Tanrı ona hep kız kısmet ederdi. Böylece kırk kızı olmuştu. Bu kadınlardan olan kırk kızdaki bu gün Kırgız (kırkız) adı ile tanınan kavim peyda olmuştur... Burada kırgız halkının etnogenezinin kırk kızla bağlantısı dikkat çekicidir. Hâlbuki kırk kız motifi Kafkas menşelidir ve amazon kadınlarından gelmektedir.

Günlerden bir gün Buyan Han haremine gelir ve hanımlarından birinin karnının çok kabardığını görür. Kadından karnını niye böyle şiştiğini sorar. O da karnında bir oğlan uşağı olduğu için karnının kabardığını söyler. Buyan Han da ona: "eğer bana bir oğlan doğurursan, seni baş hatun ederim, yok, eğer kız doğsan, seni de, kızını da öldürürüm" der. Tam bu sırada karavullar gelip, Kıyan çölünde Uygurların hanı Buğur Hanın isyan edip onun üzerine yürüdüğünü bildirirler.⁴⁹

Destanda daha sonra Buyan Hanın (aslında Muyan Han) Uygurlarla savaşından bahsedilir. Bundan sonra ise Alan Kova ile bağlı malum efsane iki farklı biçimde anlatılır. Efsanenin birinci şekli şöyledir:

⁴⁹ Ögel, s. 409-411

.....Buyan hamile olan hanımına: “Eğer bana bir oğlan doğurursan, seni baş hatun ederim, yok, eğer kız doğurursan, seni de, kızını da öldürürüm” der, kendi ise Uygurlarla savaşa gider. Hanımı ise terslikden kız doğurur. Bundan çok korkan kadın kızını oğlan gibi bakar, ona oğlan pantolonu giydirip, oğlan gibi büyütmeğe başlar. Adını da Alan Kova koyar. Atası Uygurlarla savaşta olan Alan Kova büyüyüp on beş yaşına gelince artık özünü bir yiğit gibi görmeye başlar, tuttuğunu ezer, dağlara, çöllere gidip av yapar, aslanları, kaplanları tutarak baş-başa vurup öldürür.

Buyan Han savaştayken ona oğlu olduğunu haber verdiler, o da bu habere çok sevinir. Savaşın bitiminde ata ile kızı görüşürler. Buyan Han bir süre avı düzenler, kız da atasının yanında ava iştirak eder, bir maral vurub temizleyir, atının terkisine koyar. Ama ata binerken babası onun biniş tarzından şüphelenir. Buyan Han kadınla erkeğin ata biniş tarzları arasındaki farkı bilirdi. Atasının şüphelendiğini hisseden kız onun şüphesini dağıtmak için bir atla bir çöl eşşegini kovarak tutur, hanın karşısına getirip yere çarpar. Eşşegi yere öyle bir çarpar ki, hayvan parça parça olur. Böylece Buyan Han'ın şüpheleri dağılır.

Kız eve varınca babasından ona ayrı bir ev açmasını rica eder, atası da onun ricasını kırmaz. Kız kendi evinde yatarken, gecenin karanlığında eve bir ay girer. Alan Kova bu aydan hamile kalır. Ay bacadan çadıra girdiğinde kurt ve aslan kimi hayvanlar da göze çarpar. Kız seher vakti uyanır halinde bazı değişiklikler olduğunu hisseder vâ hamilâ kaldığını anlar. Aradan bir müddet geçtikten sonra karnı şişer. Karnında birşeylerin kımıldadığını hisseden kız durumu anasına anlatır. Anası şüpheye düşer, fakat yoklayıp kızının bakire olduğunu görünce şaşar kalır. Böylece, kızın aydan hamile kaldığı anlaşılır....⁵⁰

Efsanenin ikinci biçimi ise şöyledir:

.....Kıyat kabilesinde bir adam vardı. Bu adam eceli gelip ölür, geride üç oğlu ve hanımı kalmışdı. Kadının adı Alan Kova idi. Eri öldükten sonra kadın bir gece yatarken ay ışığı gibi bir şey pencereden içeri girer, sonra da aslan ve ya kurt şeklinde çıkıp gider. Kadın bu ışıktan hamile kalmıştır. Alan Kova'nın anası kızının hamile olmasından korkuya kapılır. Atası Buyan Han henüz Uygur savaşından dönmemiştir. Anne kızını bir sandığın içine koyup Seroş Çayına atar. Ay sandığı derhal ağışuna alıp götürür. Bir müddet sonra Buyan Han'ın

⁵⁰ Ag.e., s. 412

Uygurlarla savaşta öldüğü haberi gelir. Kızın anası kızını suya saldığına çok pişman olur, ama artık bir faydası olmaz.

Dürülgün elinde iki kişi çay kenarında av yaparmış. Bunlardan birinin adı Dam Buğa diğeri ise Duvay imiş. Bir gün bunlar yine av yaparken suyun bir sandığı getirdiğini görürler. İki arkadaş ağır sandığı tutup sahile çıkarır. Sandığı açınca içinde genç ve güzel bir kız olduğunu görürler. Kızı sandıktan çıkarırlar, o da onlara başına gelenleri bir bir anlatır. İki arkadaş kızını kendi obalarına götürürler. Aradan kırk gün geçer ve kız ay parçası gibi bir oğlan doğur. Yedi gün sonra oğlana Buzancar adını koyarlar. Bu uşak Cengiz Han'ın yedinci göbekten ecdadıdır. Aradan iki yıl geçtikten sonra kız tekgöz Duvaya varır ve ona on iki oğlan uşağı doğurur. Lakin kadın oğulları içerisinde en çok Buzancarı seviyordu. Bu da kardeşlerinin onu çekememesine sebep oldu. Kıskançlık o seviyeye geldi ki anaları kardeşlerinin Buzancara bir kötülük edebileceğinden korkmaya başladı. Kadın Buzancar'ı yanına alıp, onunla birlikte çay kenarına geldi, ona nasihatlar verdi.

“Ey canımın parçası, kardeşlerinin ve yerlilerin sana bir kötülüğü dokunacak, hatta seni öldüreceklerinden korkarım. Bu çayın yukarısına menbaini doğru git, her defa kuş avladığında onun başını kes ve çaya atki sağ selamet olduğunu bileyim ve teskin olayım” dedi. Kadın bu sözleri söyledikten sonra oğlu ile vedalaştı ve evine döndü. Oğlan da anasının dediği gibi Kerü (Kür) çayının menbaini doğru yola çıktı. Yukarıda bu çayın kenarında bir köy vardı. O köyde dört kardeş yaşıyordu. Bir gün onların ineklerinin ayağı kırılır. Bunu yapanı bulup ona ineğin ayağını sardırırlar. Fakat ineğin ayağının sargısını ateş alır ve alev harmana sıçrar. Bu durum kardeşlerin bir biri ile dövüşmesine sebep olur. Onlar bütün suçu ineğin ayağını kıran kardeşte görürler.

Buzancar kardeşlerin arasına girip, onların sulh olmasını sağlar. Kardeşler onun aklına hayran kalıp, ona birlikte yaşamaya davet ederler. Zamanla bütün elin hayranlığını kazanan genç çok geçmeden ile han olur ve bütün Türk soy ve boylarını birleştirir. Sadece Kıyat boyunun lideri Uygur Bekiş Han ona tabi olmak istemez. Buzancar ordu toplayıp onun üzerine gider ve savaşta Bekiş Han'ı öldürür. Sonra da Kıyat elinin bütün cemaatını kılıçtan geçirir.⁵¹

Hanname'de yazılana göre Buzancar'dan sonra oğlu Bukay, Bukay'dan sonra oğlu Kaydu, ondan sonra oğlu Bay Sunkur, Bay Sunkur'dan sonra oğlu Tuman, ondan sonra oğlu

⁵¹ A.g.e., s. 413-414

Kabul, ardından Kabul'un oğulları Bartan və Noyan, han olur. Noyan'ın oğlu neslinden olan Temür ve Güren sırayla hanlık ederler. Bundan sonraki kısımda Yesugey Bahadır ve Cengiz Han'ın tarihçeleri nakledilir.⁵²

Karakalpak Türklerinin etnogenezinin ve zengin folklorunun öğrenilmesi büyük önem taşımaktadır. Karakalpakların müstakil bir etnos oluşturması Orta Asya'da Aral gölü etrafındaki geniş çöllerde meydana gelmiştir. Fakat bu halkın şecere mitlerinin, efsane ve hikâyeleri etnosunun şekillenme aşamalarının Orta Asyadan çok çok ötede, Ön Asya ve Kafkaslarda, özellikle de Doğu Anadolu ve Azerbaycan arazisinde gerçekleştiğini ve etnik köklerinin ise binlerce yıl ötesine uzandığını göstermektedir. Karakalpak Türkleri'nin folklorunun, özellikle de şecere folklorunun öğrenilmesi üzerinde uzun müddet çalışan S. P. Tolstov, T. A. Jdanko ve L. S. Tolstova'nın çok önemli eserleri vardır. S. P. Tolstov Karakalpak Türkleri'nin yaşadığı yerleri şu şekilde sıralar: *Aral etrafı kuzey Avrasya çölleri ile Orta Asya'nın dağlık ön ve güney bölgeleri Hindistan'ın ve Güney Avrasya'nın orta kısımları, Hint-Avrupa elementinin etnogenez ve glotogenezinin ortaya çıktığı önemli mekândır.*⁵³ Karakalpak Türkleri'nin şekillenmesi sırasında kadim göç yollarından bir hayli yararlandıkları, medeniyet ve folklorlarını önemli derecede zenginleştirdikleri ve bu yüzden de folklorlarının tarihin çeşitli devirlerini yansıttığını yazan L. S. Tolstova'ya göre kök itibarıyla Kıpçak olan, sonraki devirlerde Oğuz ve Peçeneklerle karışıp kaynaşan Karakalpakların etnik şuurunda yabancı tesiri azımsanmayacak derecede fazladır.⁵⁴ T. A. Jdanko bu halkın etnik köklerinden birinin M. Ö. VII-II. asırlarda Sak-massagetlerle karıştığını ileri sürer.⁵⁵ İleride görüleceği gibi iddiasında yanlış da değildir. L. S. Tolstova ise biraz daha ileri giderek, bu köklerin çok eski asırlara gittiğini coğrafi olarak da Ön Asya, Kafkasya ve Azerbaycan bölgesine kadar uzandığını bu sebeple bu halkın sonradan Türkleşmiş İran dilli bir halk olabileceğini söyler. Bu Tolstova'nın Özbek-sartların kökeninde yer alan Karakalpak rivayetlerini Makdisi (X asır), Yakup Hamavi (XIII asır) ve Hamdullah Kazvini'nin (XIII-XIV asırlar) kaleme aldıkları rivayetleriye harmanlamasından

---

⁵² *A.g.e.,s. 414-415*

⁵³ *Толстов, 1948 с. 341*

⁵⁴ *Толстова. 1977. S.141*

⁵⁵ *Жданко, 1950*

kaynaklanmaktadır.⁵⁶ Zira Özbek-Sartlar Özbekçeyi terk edip Farsçayı kullanan Türk boyudur. Buna rağmen Tolstova, her şeyi birbirine karıştırdığı *Karakalpakların tarihi folkloru bu halkın etnogenezinin ve diğer halklarla ilişkilerinin öğrenilmesinin önemi* adlı makalesinde Karakalpak halkını teşkil eden 6 esas Türk boyundan biri olan Matienlerin bir zamanlar Kuzey Anadolu'da bulunan Myutenler olduğunu kabul etmiştir. Karakalpaklar 6 boydan meydana gelir ve en önemlileri Matienler'dir. Bu konuda Berdah'ın *Şecere*'sinde şöyle tarif edilir:

*Myüten, Kongrat, Kıyat, Kıpçak,
Keneges, Mankıt bunlar bir bıçak.
Karakalpağın bütün altı boyu,
Yurtlarını yitirdi, onlarsız kaldı toprak.
Myütenlerin uranı – Ak Şolpan,
Kıyatların uranı – Aruhan.
Maykadan kongratlar töredi,
Bu ikisi sonradan birleşti.⁵⁷*

Günümüze ulaşan Myüten motif ve nesnelere bu halkın ata yurdunun Güney Azerbaycan'daki Urmiye gölü civarı olduğu anlaşılmaktadır. Karakalpak/Myütenler ve onlarla esasen aynı halktan olan ve Zerefşan Vadisi'nde yaşayan Mitannilerden elde edilen bir rivayete göre Myütenlerin (Mitannilerin) bütün fertleri öldürülmüştür. Bu halk adını Myüten adlı bir şahıstan alır. Bu şahsın bütün nesli düşmanlar tarafından kırılır. Sadece dul hanımı ve iki oğlu sağ kurtulur. Hikâyenin Karakalpak varyantı Özbek varyantından farklı olarak, Myütenin dul kalan eşinin adını da Ak Şolpan (Ağ Çolpan) olarak vermektedir.⁵⁸ Bu da Berdah'ın *Şecerename*'sindeki geçen isimle aynıdır.

Myüten folklorunda en ilginç konulardan biri de Myüten'in soyundan gelen ve Myütenlerin atası olarak kabul edilen, devin sırtına binerek Kaf Dağının (Kap-Tau) üstünden

---

⁵⁶ Толстова, 1977. S.141-142

⁵⁷ *Karakalpak aruz edebiyatının yiğitleri. 9...1940, s. 6*

⁵⁸ Толстова, s. 144

uçan Tamin adlı bahadıyla ilgilidir. Bazı elementlerine göre *Melik Cemşid'in Masalı* (nağlı)adlı Azerbaycan Masalı'nı hatırlatan bu rivayette Kaf Dağı'nı Myütenlerin yerleştikleri alan içerisinde göstermektedir. Bu gerçeği göz önünde tutan L. S. Tolstova: *Karakalpak -Myütenlerin efsane ve rivayetlerinde bu halkın veya onun soy babasının ilk atayurdu olan Kaf Dağı'na (Günümüz Karakalpakları bu ad altında Kafkasya dağlarını işaret eder) sıkça rastlanır. Bu hikâye ve efsanelerin bir kısmı Karakalpak halkının etnogenezinin orta dönemine ait zamanları işaret etmektedir*" demektedir.⁵⁹

Karakalpakların tarihlerinin ilk dönemlerinin Ön Asya ve Kafkasya ile bağlantılı olduğunu gösteren folklor materyallerinden biri de 1875 yılında N. Karazin tarafından kayda alınan *Kadının Hanlığı* masalıdır. Bu masalda bir vakitler Azerbaycanlılar, Farslar, Ermeniler, Aysorlar, Yunanlılar, Araplar v.s. arasında meşhur olan Assur hükümdarı Semiramî'da (Şamuramat) hakkındaki rivayetin izlerine rastlıyoruz.⁶⁰ Karakalpak masalında adı Samiram olarak geçen şahıs V. asır Ermeni tarihçisi Moisey Horenatsin'in kaydettiği Şamiram'dan başkası değildir. İ. M. Dyakonov, N. Karazin'in eserindeki Şamiram adının bu biçiminin (Semiramida) eski Yunancadan alınmadığını orijinal yerli biçiminin böyle olduğunu göstermiştir.⁶¹Bu isim M. O. Kosve'nin iddia ettiği gibi Makedonyalı İskender'in seferleri sırasında Yunanlar tarafından Orta Asya'ya getirilmiş Helenik bir isim kesinlikle değildir.⁶²

Karakalpakların destanları içinde Amazonlarla ilgili konu ve motiflere de rastlamaktayız ki, bu da bahsedilen halkın, tarihlerinin ilk dönemlerinde Azerbaycan'da yaşadıklarına işarettir. Orta Asya halklarının hiç birinin mitolojisinde benzerine rastlanmayan *Kırk Kız Destanı* bu motiflerden biridir. Bu destanın konusu ile Kuzey Kafkasya halklarının ortak eseri olan ve M. Ö. I. bin yılın ortalarında, iskit-Saka mühitinde şekillendiği hesap edilen *Nart Destanı'nın* konu ve motiflerinin benzer olması araştırmacıları hayrete düşürmüştür. Kırk Kız Destanı'nda kendi kırk kadın savaşçısıyla, yani kırk amazonla, birlikte

---

⁵⁹ A.g.e., s. 148

⁶⁰ Каразин, 1875, s. 291

⁶¹ Дьяконов, 1956, s. 185

⁶² Косвен, 1947, s. 38-39, 42-43

uzak bir adada yaşayan ve halkını düşmanlardan koruyan Gülayım (Gül Hanım) adlı hükümdar kadından bahsedilir.⁶³

Araştırmacılar Gülayım figürünün Nart Destanı'nın Kabardin varyantındaki Dahanaqo figürü ile aynılaştırırlar:

Nart Destanında şöyle diyor,

*Alplar içinde alp olan, görsen, kimdir?
Alplığı ile alpları gölgede koyan,
Elbet ki, alplar alpi Dahanaqo erendir.
Ata bindiğinde azametinden yer titrer,
Onun koçak (cesur, kahraman) bir kız olduğunu kim bilir?
Sinesindeki gümüş kalkan ışıklar saçar,
Binici kız bindiği attan gurur duyar.*⁶⁴

Destandan anlaşıldığına göre dağ başında yaşayan sözügeçen güzel ve savaşçı kadının bu destanın P. Akritas və Y. Stefanova tarafından sunulan başka bir şekilde ordusu tamamıyla kadın savaşçılardan (amazonlardan) kuruludur.⁶⁵ Benzer bir efsane günümüzde Azerbaycan'ın Zakatala ilçesinde hem Türk, hem de Avar ahali arasında söylenmektedir. İlçe halkı ilçe arazisinde bulunan kayaya elvurmaz. Çünkü Peri Kalesini aynı bahadır kadın ve amazonlar ile ilişkilendirirler.

L. S. Tolstova haklı olarak “Kırk Kız” destanının konusu ile Nart Destanı'nın Osetin varyantının, *Noza oğlu Barhu'nun ölümü* adlı bölümünün içeriği arasında benzerliğin çok fazla olduğunu yazar. *Noza oğlu Barhu'nun ölümü adlı bölümde aynen Karakalpak Destanı'nda olduğu gibi, yurdu yakılmış ve akrabaları öldürülmüş olan kadın savaşçıların tasviri yapılır*.”⁶⁶

---

⁶³ *Сорок девушек..., 1951; Kırk kız..., 1956*

⁶⁴ *Нарты, 1957 а, с. 507-508*

⁶⁵ *Акритас, Стефанова, 1958, с. 47-48*

⁶⁶ *Толстова, с.154*

Kırk Kız destanında Kalmık ordusunun Gülayım Surtayşa'nın yaşadığı şehre baskın yapmasından sonra kendi *amazonlarına* şöyle müracaat eder:

*Bu zaman Gülayım ayağa kalkarak,
Gazaplanmış kızlara böyle maslahat etti:
“Ey benim küçük bacılarım, akrabalarım,
Yeter kederlenip, ağladığınız.”
“Gelin kolçaklarımızı takıp, sıkak kemerleri,
Ülkemizi tarumar eden zalım düşmanları,
Yorulmadan, gece gündüz takip edek,
Kılınçlarımızı kınından çıkarıp, çekek.
Atlarımıza binip yel gibi koşturak,
Zalım düşmana yetişip, haklayak.
Soyumuzu esir eden Suroyşa ile savaşıp,
Ya ölek millet için, ya da zafer kazanak.*

Benzer hali Osetin Destan'ında da görmek mümkündür:

*Mahalle yanıp küle dönmüştü,
Barhunun adamları darmadağın etmişti,
Darkavsarın kızı bütün kızları topladı;
“Ağlamaktan, sızlamaktan bir şey geçmez ele,
Ölülere ağlamaktansa verip biz el ele,
Hiç olmazsa küllerini koyak kabirlere” dedi.*

Kızlar ölen akrabalarını gömdükten sonra öç almaya söz verdiler.

*Gazap ve hiddetle and içtiler,
Ki, düşmanı bağışlamayacaklar,
Kan bahasını mutlak alacaklar.⁶⁷*

---

⁶⁷ *Нарты, 1957 б, с. 39*

Osetin ve Karakalpak destanlarının başka bir benzer tarafı da kızların harp talimi yapma sahnesidir. Diğer bir benzerlik ise her iki destanda da ikizlerin bulunmasıdır. Osetin destanında Hamıp ve Uruzmak adlı ikiz kardeşlerden bahsedilir. Onların babası Ahsarın da Ahsartak adlı bir ikizi vardır. Uruzmak kendi bacısı Satana ile evlenir. Karakalpak destanında ise Arıslan və Altınay adlı ikiz baci kardeşten ve onların doğru yoldan saparak zina ettiklerinden bahsedilir.⁶⁸ *Kırk Kız* destanı ile bu tip benzeşmelere Nart Destanının Abhaz varyantında ve Kumuk efsanelerinde de rastlamak mümkündür. Bu destan ve efsanelerde Satana 100, bazende 40 oğul anası gibi anlatılır.⁶⁹ Karakalpak destanında ise yüz (bazı varyantlarda kırk) oğul anasıdır.

Azerbaycan'da da *Kırk Kız* efsanesi vardır. Bu efsanede düşmanlardan kaçan kızların duaları ile dağ yarıılır. Kızların kırkı da dağın içine girer.⁷⁰ Kırk kızlar motifine *Dede Korkut Destanı*'nda da rastlanır. Destanda Burla Hatunun kırk incebelli kızla birlikte Kıpçaklara esir düşer.

Kırk sayısı ile bağlantılı olarak verilmek istenilen, insanoğlunun (kemiyyet) dünyayı kavrayışını gerçek ve mitolojik figürlerle anlatma çabasıdır. Bu destan bütün mitolojiler arasında en fazla miktar belirten destanlardan biridir ve ölçüt gibi iş yapar. Kırk sayısı Türk mitolojisinde çokluk anlamına gelir. Bu düşünce bütün Türk ve Kafkas halklarında aynıdır. R. Qafarov'a göre, *kırk* çokluk anlamındadır. «*kırk düğmeli elbise*», «*kırk çadır*», «*kırk deve yükü*» dediğimizde ilk bakışta kutsallık anlaşılmaz. Lakin düğmeler açıldığında bu rakamın arkasındaki sihirli âleme, gizlenen âleme geçilir. Azerbaycan Türklerinin «*Aslı ile Kerem*» destanındaki kırk düğmeli gömlek motifi hayalden ibaret olan bu dünyanın sonunu, ömrün tükenişini, gerçek âlem olan öbür dünyanın kapısının açılışını ifade eder.⁷¹

Sonuç olarak, *Kırk kız* destanının Kafkasya bağlantısı şüphe götürmez bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum L. S. Tolstova, B. A. Koloyev, M.Q. Vorobyova, T.

---

⁶⁸ Толстова, с. 154

⁶⁹ Нартский эпос, 1957, с. 44, 167

⁷⁰ Halk yaddaşının izleri, 2005, s. 33-34

⁷¹ Qafarov, 2010, s. 22

A. Jdanko ve diğer birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir.⁷² L. S. Tolstova, Karakalpakların çok eski devirlere ait folklorunda Kap-tau (Kaf Dağı/Kafkasya Dağları), Gürcistan, Dağıstan, Kırım, Hazar Denizi ve Kara Deniz'in adlarına sıkça geçtiğini, daha sonraki devirlere ait folklor nümunelerinde ise bu toponim ve oronimlerin Edil (İtil-Volga), Yayık (Ural) ve Türkistan adlarıyla yer değiştirdiğini göstermiştir. Bu Karakalpakların Kafkasya'dan Harezmi'ye göçüşünün folklordeki aksinden başka bir şey değildir.⁷³ Bu sonuca göre, Karakalpaklar Urmiye gölü ile Kafkasya dağları arasında yerleşen yurtlarını, yani Azerbaycan arazisini, terkedip bir müddet Kuzey Kafkasya'da, Kara Deniz'le Hazar Denizi arasında uzanan geniş bozkırda yaşadıkdan sonra Ural ve Volga arasındaki araziye göç etmişlerdir. Bunu hem Karakalpak folklorundaki toponim ve oronimler hem de aynı bölgede yaşayan Başkurt ve eski Bulgar Türklerinin (Volga Bulgarlarının) folklor örneklerinde takip etmek mümkündür. Bu bakımdan *Tolkav* olarak adlandırılan ve 7-8 hecelik mısralardan oluşan Karakalpak halk şiir şekli ile aynı ölçü ve kuruluşlu *Kobayır* adlı Başkurt halk şiiri biçimi arasındaki aynılık yine bu durumun ispatıdır. Bu aynılık sadece Başkurt, Karakalpak ve eski Bulgar şiirlerinin (jır) biçim ve ölçülerinde değil, bu şiirlerdeki *Ay Nogayım, Nogayım, Ay Uralım, Uralım* gibi münacaat şekillerinde de kendini gösterir. Mesela, *Edil kayda, el kayda* adlı bir Karakalpak tolkavından bir parçaya göz atalım:

*Nahırları (sığıru) doyruracak nece bol otlakları vardı,
Toprakları genişti, sular bol bol akardı.
Oranın kışı da yaz gibi geçerde,
Ördekleri lap kazlara benzerdi.
Atlarsa koyun gibi canlıydı, etliydi.
Senden mahrum oldum, ay Jayıkım, Jayıkım.
Geceler kurbağalar yatmağa vermezdi imkân,
Orada atlara otlamaya yılanlar vermezdi mekân.
Yitirdim seni, ay gölüm benim, gölüm benim.
Yayığın serin sütünden,
Payızın sarı yemişinden,
Kışın balık sürüsünden,*

⁷² Колоев, 1959; Ворбьева, 1964, с. 58; Жданко, 1964, с. 12

⁷³ Толстова, с. 158

*Halkım mahrum oldu benim.*⁷⁴

Benzer motife “Ay Uralım, Uralım” adlı Başkurt kobayırında da rastlarız:

*Sürülerim burada otlardı,
Atlarım bu bozkırda eyi beslenirdi.
İneklerim burada movuldardı,
Koyunlarım bu yerde yeyip semirirdi.
Buranın akar çayları gümüş gibi parlayan,
At gibi hoplayan balıklarla doludur.
Deyingen karı tek kuruldur burda kurbağalar*⁷⁵

Kaşgarlı Mahmud’un (XI asır) Bulgar Türklerinden verdiği örnek de buna benzemektedir:

*İtil suları akar, sahilleri döverek,
Sahil kayalarını tokaçlayarak.
Kurbağa və balıklar sürü sürüdür,
Onlarla kaynaşır göl.*⁷⁶

Bu yakınlık ve benzerlik sadece bu iki Türk halkının, Başkurt ve Karakalpakların, belirlenemeyen bir zamanda aynı coğrafyada yaşamış olmasından kaynaklanmayabilir. Meselenin kökünde etnogenetik bağların da olabileceğini unutmamak gerekir. Ayrıca Başkurt boylarından Userkanların şecerenamesinde de bu soyun başlangıcını aynen Karakalpak – Myütenler ve Özbek – Matienler gibi Myüten beyden (Myüten biy) geldiği vurgulanmaktadır.

---

⁷⁴ A.g.e., c. 159

⁷⁵ A.g.e., c. 160

⁷⁶ A.g.e.,c. 160

Userkan-Myüten folklor birliği konusu yeni bir konu olmayıp R. Q. Kuzeyev bu konuda defalarca yazmıştır.⁷⁷

Ormambet Biy şiirinden alınan bilgi şöyledir, Karakalpaklar Ormambet Bey'in (Manas'da Almanbet şeklinde geçmektedir) ölümünden sonra (XVI asır) Volga ve Ural arası arazileri terk ederek doğuya göç etmiş ve şu an yaşadıkları arazilere yerleşmişlerdir. Yine aynı devirde Karakalpaklar birlikte yaşadıkları Nogaylardan ayrılmışlardır:

*Ormambet bey öldüğünde,
On Nogay beyi bir birinden ayrı düşdü.
Ormambet beyin oğlu yoktu,
Yalnız bir kızı vardı.
Bu Nogayların birliğini bozdu.*

Bu tolkavdan anlaşıldığı gibi, Karakalpaklar belirli bir süre Nogay siyasi birliğine dâhil olmuşlardır.⁷⁸ Başkurtların da aynı dönemde Nogay birliği içinde oldukları bilinmektedir.⁷⁹

Kırgızlarda da *Kırk kız Ata* adlı efsane bulunmaktadır. Bu efsane Karakalpak destanından daha çok Azerbaycandaki aynı adlı efsaneye benzemektedir. M. İsmail Rüstemkızı'na göre, Kırgızların *Kırk kız* ata efsanesi açıkça Türk Medeniyeti'nin ortak özelliklerini göstermektedir.⁸⁰ Efsaneye göre Köymen dağında yaşayan obalardaki kırk kız birbiri ile bacı gibi geçinirmiş. Bir gün bu obalara Kuldurlar baskın yapar. Kızlar o sırada beraberce bir işle meşgul imişler. Baskıncıları kâfir sayan kızlar onların eline düşmektense taş

---

⁷⁷ *A.g.e., c. 160*

⁷⁸ *Толстова, с. 161*

⁷⁹ *Очерки по истории Башкирской АССР, 1956, с. 72-75*

⁸⁰ *İsmayıl Rüstemkızı, 2008, s. 60*

olmayı dilerler. Bunun üzerine Köymen Dağı yarıılır ve kırk kızı içine alır. Burası *Kırk kız ata* olarak adlandırılmış ve ziyaret yerine çevrilmiştir.⁸¹

Kırk kız ata efsanesinin kök itibarıyla Kafkasya, daha doğrusu, Azerbaycan'la bağlantılı olduğu ve Azerbaycan'dan Orta Asya'ya götürüldüğü şüphesizdir. Efsanedeki taş dönme motifi de Azerbaycan kökenlidir. Bu motif Nahçıvan bölgesinden derlenen efsanelerde rastlanan ana motiflerden biridir.⁸² M. İsmayıl Rüstəm kızına göre taş dönme eski Türklerin dünya görüşünün mitolojideki ifadesidir. Bu faaliyet belirli durumlarda dualar, Tanrıya yalvarış ve niyet etme ile başlar. Kız ya da gelin gibi masum varlıkların, esasen sevgililerin, zulümden kurtuluş yolu olarak dağa yüzünü çevirip yakarması sonucunda taş çevrilirler. İşin ilginç tarafı insana benzeyen taşlar efsaneleşirken aslında taşlar da ulvileşir. Halk böylece yüksek manevi duygularını taşlara kazımıştır. Taşa dönme motifinde eski Türklerin dağ, taş ve kayalara bakış tarzı da ortaya çıkmaktadır”⁸³.

Mireli Seyidov ise bu özelliği mitoloji düşüncesindeki eski inançlarla bağlantılı olduğunu esas alarak şöyle açıklar: “Eski inanaşa göre ongun, ilah veya Tanrı bütün canlı ve cansızda bir cüz halinde var ve bütün bu varlıklar kök itibarıyla akrabadırlar. Bu cüzün gücü ile canlı veya cansız dönüşümü gerçekleştirir. Taş insan olur, insan da hayvan ve saire döner”⁸⁴.

Taşa dönme motifli *Kırk kız ata* efsanesinin Azerbaycan kökenli olması, birçok araştırmacının *Kırgız* etnonimini *Kırk Kız*’la bağlaması bu halkın da etnogenezinin ilk merhalesinin Azerbaycan’la bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Kırgız Türklerinin manevi dünyası ve efsaneleşmiş tarihi geçmişinin “ansiklopedisi” olarak bilinen *Manas Destanı*’ndaki birçok önemli konu ve yer bu ihtimalin katiyen uzak olmadığını göstermektedir. *Manas Destanı* şüphesiz bir kahramanlık destanıdır. Bu destanda Kırgızların etnogenezine açıklık getirecek etnogonik motiflere çok sıklıkla rastlanır. Aynı sözleri

⁸¹ *Yüz bir Türk Efsanesi*, 2004, s. 64-65

⁸² *İsmayıl Rüstəm kızı*, 2008, s. 51

⁸³ *A.g.e.*, s. 51-52

⁸⁴ *Seyidov*, 1989, s. 262

Manas'ın değişik biçimleri olan Alp Manaş (aynı adlı destansı Altay masal kahramanı) ve Alpamışın (aynı adlı Kazak Destanı'nın kahramanı) şahsında Altay ve Kazak Türkleri hakkında da söylemek doğrudur. *Manas destanı*'nda *Kırk Kız* motifine rastlandığı gibi *Kırk Eren ve Kırk Yiğit* motiflerine de rastlanır. Bunlarla ilgili olarak B. Ögel şunları yazmaktadır: *Dede Korkut kitabındaki Oğuz beylerinin kırk yiğidi Türk mitolojisinin ölmez ve deyişmez motifidir. Manas destanı'nda ve Dede Korkut masallarında kırk yiğitle ilgili birçok olaya rastlarız*".⁸⁵ Radloff, (V, p. 36-32) V. Radlova'nın destanın kahramanı olan Manas'ın mensubu olduğu halkı bazen Kıpçak bazen de Karkar olarak adlandırdığını yazmaktadır.

Destanda Manasın kırk yiğidinden söz ederken onların hem Manasa, hem de hanımı ve baş hatunu Kamkey Hatun'a sadakati özellikle vurgulanır. Manas onları şöyle över:

.....*Kırk yiğidin başı Kırkıt! Yedi kişinin yediğini bir oturuşta yiyen Boş Çolok ile Çalbay!
Yelbegey ve sen Sırak! Kök Seliç ve sen Serik! Benim hilekâr yiğidim Kutunay! Benim pis
yiğidim Kutayakan! Benim genç uşağım Yayma Köküt! Sen, ey Bayın oğlu Bakay! Ağ
Bottank'ın oğlu Bolat! Yoldaşım Bauke! Sen, ey benim Yaysanım! Ey siz, soylu ailelerin
evlatları! Benim elbisem, sen ey kahraman Bürküt, benim suyum, sen ey kahraman Sasam!
Geriye sıçrayan Kan Keldi, Kara Yoltay, Yam Keldi! Sen ey benim nağmekarım Almandı!
Sökülenleri ören, kırılanları düzelten, sen ey keskin dilli Acıbey, Kenan'ın oğlu! Sen ey Keneş
oğlu Kan Canıbey! Benim falcım Kara Tölök! Kırk yiğidin yoldaşı Bölök! Kazaktan gelen
Kolmanbet! Kırgızdan gelen Yalmanbet! Kâfir ile müslümanın yurdunu kuran, ey benim
savaşçılarım, Kara Bayır ve Kasalat, siz her şeyde isabetlisiniz! Gecə bile tilkinin izini
yitirmeyen Şuutum benim! Genç Tünükey! Yine gece karsak tilkisinin izini bulan benim kaplan
Şuutum!*⁸⁶

Bunlardan Bay oğlu Bakay hem Manas'ın atasının, hem de kendinin veziri gibi görünmektedir. Manas onun hakkında hep; *Bizlere Tanrı tarafından gönderilmiş bir dost!* diye bahseder. Bundan başka, Kamkey Hatun'un babası evindeki kırk kızdandan, han kızının kırk arkadaşından bahsedilerek onların Manas'ın yiğitleri tarafından eş olarak alınmaları anlatılır.

⁸⁵ Ögel, 2006, s. 498

⁸⁶ Ag.e., s. 498

Özbek Hanname'sinde ise Kırgızların soyu Cengiz Han'ın ulu ecdadından Buyan Han'ın kırk kadınından doğan kırk kızla bağlantılıdır: *Buyan Han'ın dört nikâhlı hanımı ve kırk odalığı vardı. Buyan'ın oğlu yok idi. O, hep oğlan arzular, fakat Tanrı ona hep kız kısmet ederdi. Böylece kırk kızı olmuştu. Bu kadınlardan doğan kırk kızdan bu gün Kırgız (Kırkız) adı ile tanınan boy peyda olmuştur*⁸⁷

Kırk kız motifi Kafkasya menşeli olduğu, bunun amazonlardan geldiği söylendiği ve kırgızlar bu kütleli (kırkın kırkla) evlenmeden türediğine göre, bu kırk yiğidin etnik bakımdan kim olduğu sorusu cevaplanması gerekir. Onların ve Manasın mensub olduğu halkın adı nedir? Bu sorunun cevabı Kırgızların etnogenezini anlamak bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Cevap ise *Manas destanı*'nin kendindedir. Destanda eserin kahramanı Manas'ın mensub olduğu halk bazen Karkar, bazen de Kıpçak olarak adlandırılır. Bu gerçeği Bartold yazmaktadır:⁸⁸ Abramzon'un *Kırgızlar ve onların etnografik ve tarihi ilişkileri* adlı kitabında XVI asırda Karakışlakta geçen olaylarla ilgili olarak Kıpçak-Karkar halkı'nın adı geçmektedir⁸⁹. Bu bilgi Kırgız Türklerinin etnogenezini ve bu etnogenezin ilk coğrafi alanını belirlememiz için son derece önemlidir. Mesela Strabon, Karkarların amazonlarla komşuluğundan ve amazonların Albanya üzerinde yükselen dağlarda yaşadıklarından bahsetmektedir.⁹⁰ Karkarların, Kafkas Albanyasının, yani Azerbaycan'ın en kadim sakinlerinden biri olduğu bilinmektedir.⁹¹ Alban alfabesinin kökeninde Kıpçak – Karkar Dili'nin olduğu ve bu dil Albanya'nın edebi ve resmi devlet dili olduğu da su götürmez bir gerçekliktir.⁹²

Batı Azerbaycan'da (bu günkü Ermenistan'da) Kıpçak – Karkarların çok eski devirlerden beri yaşadıklarını, onların topraklarının Ermenistan'dan Kilikya'ya kadar

---

⁸⁷ *A.g.e., s. 410*

⁸⁸ *Бартольд 1968: II, 1, 541*

⁸⁹ *Абрамзон. 1960: 46*

⁹⁰ *Гейбуллаев. 1991: 77-78*

⁹¹ *Каланкayтуклу, I, 27*

⁹² *Тревер 1959: 308*

uzandığını bizat Ermeni (Hay) tarihçileri itiraf etmektedir. A. Agopyan, *Albanya – Aluank, eski Yunan, Roma ve eski Ermeni Kaynakları*, adlı kitabında, Moks bölgesinde Karkar adlı bir ilden, Tsopka ve Batı Klikya’da iki Karkar kalesinden, Lori ve Parisos’ta iki Karkar kentinden bahseder. Ayrıca Mağrip tarafında yerleşen Karkar Dağı’nı anlatmaktadır.⁹³

Hazarda Garbi Azerbaycan’ın (bu günkü Ermənistan’ın) Zengazur bölgesinde Karkarlara ait bir manastır kompleksi de bulunmaktadır. Önceleri *Gergerveng* veya *Karkarveng* adı ile meşhur olan bu manastıra bitişik Hazreti Meryem Kilisesi’nin yapılmasından sonra (1283) daha çok Meryem Kilisesi veya *Surp Sion* manastırı gibi adlandırılan bu kompleks, Alban, daha doğrusu Azerbaycan mimarlığının en önemli örneklerinden biridir.⁹⁴

Karkarlar ve onların yaşadıkları bölge eski ermeni (hay) kaynaklarında da geçmektedir. Mesela, Moisey Horenatsi (V. asır) Alban alfabesinin Karkar Dili esasına göre meydana getirildiğini söylemektedir. Aynı eserde Karkar meydanından ve Karkar melikliğinden bahsetmektedir. Gevond (VIII. asır) Karkar yönetiminden, Büyük Vardan (XIII. asır) ise Karkar vilayetinden bahsetmekte R. Tovma Artsruni ise Arapların komuta eden Türk kökenli Buğa’nın Karkar beyliğine girerek, Berde şehrini zaptettiğini yazmıştır.⁹⁵

Karkar adı Kafkas ve Orta Asya toponominde geniş bir yer bulmuştur. XIX. asırda şimdiki Dağıstan’ın Teymurhanşura vilayeti’nde kayıt altına alınmış Karkar yer adına, Tiflis ili Tionet ve Ahalsik köylerinde kayda alınmış Karkar Meydanı, Karkar Kutan, Karkar Dağı, Karkaris gibi toponimlere⁹⁶ Kebele bölgesi arazisinde yer alan Karabağ Karakarı, yine Karabağ’la Gedebey sınırında yerleşen bir dizi Karkar kentini (biri Gerger, diğeri ise

---

⁹³ Акопян. 1987: 66-67

⁹⁴ Тунсау, 2010, s. 17-18

⁹⁵ Гейбуллаев, s. 77-78

⁹⁶ Пагурев. 1913:122

Harhar'dır) ve Nahcivan bölgesinde yer alan Harhar kentini sıralayabiliriz. XIII. asır Arap yazarlarından Yakut el Hamevi Beylekan yakınında yerleşen Karkar şehrinden, İbn-i Hordadbeh (IX. asır) ise Şabran ve Derbent arasındaki Karkar şehrinden bahsetmektedir. Ayrıca Karabağ arazisindeki iki ayrı Karkar çayını da eklemek gerekir. Türkiye ve Kuzey Azerbaycan arazisinde de Karkar, Harhar, Gerger adlı birçok birçok yer adı bulunmaktadır⁹⁷

Bu sonuca göre, Karkarların bir vakitler Orta Asya'da yaşadığını söylemek yanlış değildir. Dionisiy Perieqet (II. asır) Karkarların Emod Dağları'ndan Kang Çayı ile sulanan topraklara kadar geniş bir arazide yaşadıklarını yazmıştır.⁹⁸ Eğer Kırgız halkının özünü Kıpçak-Karkar ve amazonlar teşkil ediyorsa, bu halkın etnogenezinin ilk merhalesini Azerbaycan arazisinde geçirdiklerini kesinlikle söyleyebiliriz.

Manas Destanı'nın Altay varyantı olan *Alp Manaş Destanı*'nın içeriği de konuyu aydınlatması bakımından çok önemlidir. *Dede Korkut*'a dâhil olan *Bamsı Beyrek* boyunun konusunu hatırlatan bu masalın kahramanı Manaş oldukça iri yapılı bir bahadır. Masalın N. Ulakaşev tarafından yazıya dökülen şeklindeki kısa bir bölüm şöyledir:

.....*Onun (Alıp Manaşın) burnu tepeye, kaşları meşeye, gözleri ateş meşalesine benzer. Atası küreyinde at sürüsü gezebilen Baybarak, anası Arman Çeçen, bacısı Koodur. Annesi Alp Manaş'ın istemesine bakmayarak, Kırgız Han'ın kızı Koyumyujek Arunu ona alırlar. Evlendikten sonra Manaş bir kitapta, uzak ülkede yaşayan, kötü niyetli Ak-kanın insan yüzü görmemiş, kişi eli deymemiş Erke Karaçi adlı dünya güzeli bir kızı olduğunu okur. Çocukları bu kızla evlenmek istemişse de içlerinde sağ kalıp, geri dönen olmamış.*

Manaş ata anasının, bacısının ve kadınının itirazlarına aldırılmayarak, kızın aşkıyla yola çıkar. Ak-kanın hanlığı üzerinden kanatlı atla bile geçmek çok zordur. Saray Tünd göy (Boz) çayın diğer tarafındadır. Bahadır bin bir eziyet pahasına aylar yıllar alan uzun yolculuktan sonra, çaya ulaşır. Burada rastladığı yaşlı bir kayıkçı onu ve atını çayın diğer sahiline geçirir. Ak-kanın toprağına ayak bastığında atı ona buranın çok tehlikeli bir yer olduğunu söyler, fakat Manaş onu dinlemeyip yoluna devam eder. Bir süre sonra çok

⁹⁷ Гейбуллаев. s. 79

⁹⁸ A.g.e., s. 82

yorulduğundan dinlenmek ister ve derin uykuya dalar. Sahibini gözleyen onun acı talihinden haberdar olan at yıldıza bakıp hümgür hümgür ağlar. Diğer taraftan Ak-kanın çobanları hayvanları otlatırken Manaşın yattığı yere gelirler ve bahadırın tufanı hatırlatan horultu ve nefesinden korkuya kapılırlar. Aceleyle hanın yanına gelip gördüklerini anlatırlar. Ak-kan adamyiyen yedibaşlı Debelkanı vaziyeti öğrenmek için oraya gönderir. Debelkan gök öküzüne binip azman bahadırın yattığı yere gelir, çobanların doğru söylediğine şahit olur. Geri dönüp gördüklerini Ak-kana anlatır:

-Uzun yıllar yaşadım ama ömrümde böyle korkmadım, böyle bir mucize yaşamadım. Nasıl olduysa bahadırın burnuna düştüm. O vakit bahadır bir aksırdı ve dalgali kasırğa gibi beni çok çok uzaklara, yüz gölün arkasına fırlattı. Az kaldı ölüyordum. Bir mucize eseri kurtuldum. Ak-kan bunu işitir işitmez, savaş kuşamını toplayıp Manaş'ın üzerine yürür. Manaş'a ne kadar ok atarlarsa, kılınç çalarlarsa hiç bir faydası olmaz. Ona ne ok batar, ne de kılıç kâser. Ak-kanın emriyle askerler bahadırın yanında geniş ve derin bir kuyu qazıp onu içine itelerler. Kuyuya düşen bahadır tam dokuz ay kuyuda uyumaya devam eder. Manaş uyanınca kendini eli kolu zincirle bağlı halde bulur. Garip dünyada başına gelen bu acı durumdan çok üzülür ve o kederle bir mani okumaya başlar. Onun naraya benzer sesini işiten kuş ve hayvanlar kuyunun ağzına toplanırlar. Ama kimsenin onu kuyudan çıkarmaya gücü yetmez.

Manaş çöl kazının vasıtasıyla evine bir mektup gönderir ve başına gelenleri anlatır. Mektubu alan ana babası kardeşliği Ak-kobek'i onun ardınca gönderirler. Ak-kobek varıp Manaş'ı bulur ama ona yardım etmez üstelik anasının gönderdiği sihirli yemekleri kardeşine vermeyip kendi yer kuyunun ağzına da irice bir taş da koyar. Sonra bir vakitler buralara gelip hayatını yitiren yiğitlerin bıraktıklarını toplayıp geri döner. Maksudı herkesi Manaş'ın öldüğüne inandırmak ve onun hanımı Kyumyujek Aruna sahip olmak, onunla evlenmektir.

Manaş'ın ümidi tükendiği anda vefalı atı yetişir, kuyunun ağzındaki taşı bir tarafa atıp sahibini esirlikten kurtarır. Kuyudan çıkan bahadır tam dokuz yıl Ak-kanın askerleriyle dövüşür, tamamını kırıp sonuna çıkar, Ak-kanı, Debelkanı ve Ak-kanın yüzlerce yiğidin kanına mal olmuş kızı Erke Karçın'ı öldürür (masalın bir varyantında Erke Karçi onunla dövüşte ölür).

Bundan sonra Manaş yurduna geri döner. Onun sağ selamet olduğunu gören anası, babası, bacısı ve vefalı hanımı çok sevinirler. Manaş kendine hainlik eden ve kadınına göz diken kardeşi Ak-kobek'i ölümle cezalandırır.⁹⁹

⁹⁹ Tanteğin, 2006, s. 96

M. H. Tantekin bahsedilen içerikle Firdevsi'nin *Şehname*'sinde yer alan *Bijen ve Menije destanı*'nın içeriği ve V. asır ermeni tarihçisi M. Horenatsinin naklettiği tarihi hadise arasında bağlantı olduğu ortaya çıkmakta ve bunların aynı kökten geldiğini ispatlamaktadır.¹⁰⁰ Firdevsi'nin naklettiği bu destanda Ermenilerin de adının geçmesi dikkat çekicidir.

Alp Manaş masalında kahramanın kaynatasının ve anasının adlarının antroponim değil, etnonim olması önemlidir. Alp Manaşın kaynatasının adı Kırgız Han, anasının adı ise Ermen Çeçendir. Anasının adındaki *ermen* (ermen) ve *Çeçen* etnonimlerini görmemek mümkün değildir. Bu gerçek masalın Ön Asya ve Kafkasya, özellikle de, Azerbaycan kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir. Aynı konunun Kafkas halkları arasında da çok yaygın olması tesadüfî değildir. Bütün bu bilgileri İran menşeli kabul ederek mukayeseye çabalayan V. Miller'in yazdığına göre, Swanlar'da Alp Manaş'ın (Fars varyantında Bijen, ermeni varyantında Majan) adı Bejan, Osetinlerde ise Bezan şeklinde geçer.¹⁰¹ Benzer konuyu M. Horenatsi (V. asır) de kaydetmiştir. Horenatsi'de kahramanın adı Majan, görmeden vurulduğu ve onunla görüşmek için uzaklara gittiği kızın adı Mantudur.¹⁰² *Alp Manaş*'in O. Oçubay tarafından toplanmış biçiminde kahramanın ardınca gittiği kızın adı Manjaktır ki bu da *Şehname*'deki Menije adı ile örtüşür.¹⁰³

M. H. Tantekin (2006) *Deli Becan kişiliğinin prototipleri meselesine dair* adlı makalesinde sözü geçen Altay masalı ile benzeşen bir dizi kişilik ve konuları inceleyerek *Alp Manaş*'in Azerbaycan kaynaklı olduğuna, Orta Asya'ya Azerbaycan'dan götürüldüğüne hiç şüphe yoktur sonucuna varmıştır. Bu sonuca göre benzer destan kahramanlarına sahip Özbekler, Karakalpaklar, Kırgızlar ve Altay Türkleri etnogenezlerinin ilk dönemini Ön Asya ve Kafkasya'da geçirdikleri ortaya çıkmaktadır. Altay (Alatey) toponimine eski Urartu kaynaklarında da (M.Ö. IX asır) rastlanmıştır. Y. Yusifov bu toponimi Azerbaycan topraklarındaki en kadim devletin Aratta'nın başka bir adı saymaktadır.

---

¹⁰⁰ Фирдоуси, с. 6-46; Tantekin, s. 108 -109

¹⁰¹ Миллер, 1892, с. 54-62; Tantekin, s. 112

¹⁰² Tantekin, s. 109

¹⁰³ Жирмунский, 1960, с. 123

Strabona göre, Sarmatların bir bölümü *Sarmat-Kazıklar* ya da *Sarmat-Kazıklar* şeklinde adlandırılmıştır. İşin ilginç tarafı Kazak halkının etnogenezine iştirak eden soylardan biri de Sarmat/Savromatlardır.¹⁰⁴ Antik yazarlara göre, Sarmatlar, İskitlerle amazonların izdivacından türemişlerdir ve İskit dilinde konuşurlar. Bunların yazdığına göre, Sarmatlar Kara Deniz İskitlerinden ve Don Nehri'nin doğusunda yerleştiler. Bu kaynaklar incelendiğinde onların yerleşim alanlarının bugünkü Rusya'nın Kalmikya, Heşterhan, Stavropol ve Rostov bölgelerini kapsadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Herodot, *Savromat* olarak yazdığı halde, çok sonra IV. asırda yaşamış Skilak Karianidli *Sarmat* ismini kullanmıştır. Ovidiy Nazon ise her iki adı da kullanmıştır. Pliny ise Yunanlıların Sarmatları *Savromat* olarak adlandırdıklarını yazmaktadır.¹⁰⁵

Siciliyalı Diodor ve Pliny'nin bildirdiklerine göre Sarmatlar Medyadan, yani güney Azerbaycan'dan İskitler tarafından sürülmüşlerdir. Bu sebepten dolayı da bazı antik çağ yazarları Sarmatları Medyalılarla, yani Madaylarla aynılaştırmıştır. Pliny ve Yuly Solin Sarmatları Medyalıların devam nesilleri olarak anlatır. Pliny Türkleri, Sarmatların bir kolu olarak anlatmıştır. Pompony ise Türklerle Sarmatların komşu akrabası olduklarını yazmıştır. II. asır yazarı Dionisiy Pereqet ise Sarmatlarla Hunların aynı soydan geldiklerini yazmıştır. İşin gerçeği Kıpçak kökenli Kazak soylarından biri Sarmatlardır ve Kazakların içerisinde *Şermat* veya *Sarmat Teleu* adıyla anılırlar.¹⁰⁶ Bu gerçek eski Atropatena'nın başşehrinin neden Kazaka (Kazak) olarak adlandırıldığını ve Kıpçak kolunun Oğuz kökenli Azerbaycan Türkçesinde neden özel bir yere sahip olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Aslında Kıpçak kolunun Azerbaycan'daki kökleri en az Kuman kolu kadar eskidir. İşin daha da ilginç tarafı bazı antik yazarların Sarmatların soy atası olarak kabul ettikleri Maday halkının da Kazakların etnogenezinde yer almış olmalarıdır. Tevrat'ta Yafes'in oğullarından birinin adı *Maday*'dir. M. Ö. IX ve X. asırlara ait yazılar Maday soyundan gelen halktan, Maday halkından, M. Ö. VII ve VI. asırlara ait yazılarda ise bu halkın Azerbaycan'ın güneyinde kurduğu Maday devletinden bahsedilir. M. Ö. V. asırda yaşamış Herodot bu devleti Medya devleti, halkını da Medyalılar olarak kaydetmiştir.

---

¹⁰⁴ Абромзон, 1960, 116

¹⁰⁵ Гейбуллаев, с. 329-330

¹⁰⁶ A.g.e., s. 329-330,334

Azerbaycan'da şekillenen diğer Türk soy ve boyları gibi Madayların da izlerine sonraki asırlarda Türkistan'da rastlanır. Azerbaycan'ı terk eden bu kadim Türk soyu doğrudan Kazak Türkleri'nin etnogenezinde yer almıştır. Kazak halkını teşkil eden Türkdilli soylardan biri de Madaylardır.¹⁰⁷ Azerbaycan'da yaşayan bu halk sonradan buradan doğuya göçerek Kazak, Kırgız, Özbek ve Karakalpakların etnogenezine doğrudan iştirak etmiştir.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ Востров, Муканов, 1968, с. 118

¹⁰⁸ Велиханов, IV, с. 326; Abramzon, 1960, с. 66, 82; Кармышева, 1954, с. 16, tablo 2; Жданко, 1950, с. 41

SONUÇ

Türk halkı, destanlar oluşturan ve bu destanları ile milli benliğini bulan, çok büyük bir geçmişe sahip halktır. Türk Tarihi'nin en önemli bilgi kaynakları arasında yer alan Türk destanları, bize Türk tarihi ile ilgili ciddi veriler sunmaktadır. Bu bakımdan Türk destanları'nın, Türk tarih ve Tarihçiliği açısından önemi yadsınamaz.

Türk Destanları ve Folkloru araştırıldığında şaşılacak derecede ilginç verilerin gözlerimizin önüne serildiği görülmektedir. Bunlardan biri de son yirmi beş yılda korkunç bir atılım yapan genetik mühendisliğinin arkeoloji ile birlikte yarattığı bir alt kol olan *Arkeogenetik* verilerdir. *Arkeogenetik* verilerle, Türk Destanları ve folkloru bire bir uyum içindedir. Çalışmamızın ana eksenini *Arkeogenetik* verilerle Türk destanları'nın uyumunu incelemektir.

Arkeogenetik verilerle uyum içinde olmayan Türk Tarihçilik anlayışıdır. Makalemizde yukarıdaki söz konusu uyum dile getirilmeye çalışılmış ve çeşitli örneklemelere girilmiştir. İlgili uyumsuzluk ise yine kaynaklar bağlamında ifade edilmiştir.

Makalemizde Türk destanları ve folkloru incelenerek, hangi medeniyetler ve hangi halklarla Türk halklarının diyalogu olduğu ele alınmış, ayrıca bu destanlardan yola çıkılarak bir takım tespitlerde bulunma yoluna gidilmiştir. Bu yolda birçok ilginç nokta ile karşılaşmıştır. En ilginç olanı ise bir takım devirler ve halklar incelendiğinde bu muhayyilenin M. Ö. 7000'lere kadar uzandığı ayrıca Sümer ve Hurrilerde başat olan Subar/Sibir ve As/Kengerleri yarattığı anlaşılmaktadır. Bu gruplar ise bu gün ne yazık ki Türk Tarihçiliği tarafından ele alınmamaktadır. Değiştirilmesi gereken işte bu zihniyettir. Yoksa Türk Tarihi baştan sona bir destanlar abidesidir.

Türk tarihçiliğinde *Arkeogenetik* verilerin görmezden gelinemeyeceğinin altını çizmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

- 1- *Azerbaycan Folkloru Antolojisi*. Nahçıvan Folkloru.
- 2- Ağasıoğlu F., B.2005,*Azer Halkı*
- 3- *Azerbaycan Mitolojik Metinleri*, Elm, 1988,Bakü
- 4- Bayat F., 1993, *Oğuz. Epik Ananesi ve “Oğuz Kağan” Destanı*. Bakü, Sabah,
- 5- Bayat F. *Türk Eskatoloji Düşüncesinde Dünyanın Sonu*; kalkançı çak.
- 6- *Azerbaycan Şifahi Edebiyatına Dair Tetkikler*,2003,XVII kitap. Bakü, Seda, a.,
- 7- Bayat F. ,2003,*Korkut Ata Mitolojiden Gerçekliğe*,Dede Korkut, Ankara
- 8- Bayat F. Köroğlu, 2003,*Şamandan Aşıka*, Alpdan Erene. Ankara, Akçağ, c. 176
- 9- Bayat F. Adverme,2004, *Dede Korkut Kitabı*, Ansiklopedik Lügat. Bakü, Önder Neşriyatı, a, 9-11
- 10-Bayat F. Alp. ,2004,*Dede Korkut Kitabı*, Ansiklopedik Lügat. Bakü, Önder Neşriyatı, b.
- 11- Bayat F. ,2004,*Oğuzname(ler)*. *Dede Korkut Kitabı*, Ansiklopedik Lügat., Önder Neşriyatı, Bakü
- 12- Bayat F., 2006,*Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*.. Ötüken, Ankara
- 13- Bayat F. ,2007,*Mitolojiye Giriş*, Ötüken,Ankara
- 14-Bayat F., 2007,*Türk Mitolojik Sistemi*. C. 1.,Ötüken. b. İstanbul

- 15-Bayat F., 2007 ,*Türk Mitolojik Sistemi*,C. 2.. Ötüken, İstanbul
- 16-Bayat F. ,2005,*Türk dini – Mitoloji Sisteminde Tanrı*,Azerbaycan Şifahi Edebiyatına Dair Tetkikler. XVII kitap.. Seda, Bakü.
- 17- *Bayatılar.* ,1960,Azərneşr, B.
- 18- Besanoğlu Ş., 1966,*Diyarbakır ağzı*, Ankara
- 19-Beydili C., 1999,*Türk Din Düşüncesi Sistem Gibi*, “Çırak” Dergisi, a, № 4
- 20- Beydili C., 1999,*Evliya Korkut Ata*, “Azerbaycan” Dergisi, b, № 9
- 21-Beydili C., 2001, *Korkut Atanın Adverme funksiyası*. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler. X kitab, Səda, a. Bakü
- 22- Beydili C. ,2001, "*Korkut*" Adının Ölümünden Kaçma Motifi ile bağlılığı,DQJ, b, № 1
- 23- Beydili C. ,2003,*Dünya Modeli*. AF, V. kitab. BDU Neşriyatı ,Bakü
- 24- Beydili C. ,2003,*Türk Mitoloji Sözlüğü*.. Elm. b. 418, Bakü
- 25-Beydili C. ,2004,*Can Yerine Can. Dede Korkut Kitabı*. Ansiklopedik Lügat., Önder Neşriyat, a,Bakü
- 26- Beydili C. ,2004,*Korkut Ata. Dede Korkut Kitabı*, Ansiklopedik Lügat. Önder Neşriyat. b.,Bakü
- 27-Beydili C. ,2004,*Tanrı Dede Korkut Kitabı*. Ansiklopedik Lügat, Önder Neşriyat. c. Bakü
- 28- Beydili C. , 2004,*Mitolojik Varlık ve Dünya Duyumunda Yeri*. AF, VI. kitab. BDU Neşriyat. ç.,Bakü

- 29- Beydili C. ,2004,*Türk Yaradılış Mitleri Hakkında*, “Ekologia, felsefe, Medeniyet” Mecmuası. XXXVI. d., Bakü
- 30- Beydili C., 2004, *Mitoloji Varlıklar ve Özellikleri*,Filoloji Araştırmalar.. BDU Neşriyatı. e. Bakı
- 31- Beydili C. ,2004,*Türk Eskatoloji Düşüncesi ve Dede Korkut*. “Globalleşme ve Azerbaycan Medeniyeti” II. Respublika ilmi – praktiki konferansının materialları. e. Bakü
- 32- Beydili C. ,2004,*Mitolojide Kaos Anlayışı*. “Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine” II. Uluslararası Folklor Konferansının Materialları.. Seda. F, Bakü
- 33- Beydili C. , *Dede Korkut Kitabı*. Ansiklopedik Lügat.. Önder Neşriyat, Bakü
- 34- Beydili C. ,2007,*Mitoloji Ulu Ana Kompleksi Hakkında*. FM. AMEA Fuzuli ad. Elyazmalar Enstitüsü, № 5. Bakü
- 35- Beydili C. ,2007,*Mitoloji Ulu Ana Obrazının Transformaları: Umay Evliya*,Edebiyat Mecmuası. AMEA Nizami ad. Edebiyat Enstitüsü İlmi Eserleri. XXc. Bakü
- 36- Beydili C. ,2007,*Türk Mitoloji Obrazlar Sistemi: Struktur ve Fonksiyon*, Bakü
- 37- Jean-Paul R. ,2005,*Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*,İstanbul
- 38- Heyet C. ,1993,*Türklerin Tarih ve Medeniyetine Bir Bakış*
- 39- İnan A. ,1934,*Çingizname*,Azerbaycan Yurt Bilgisi. LII
- 40- İnan A. ,1976,*Eski Türk Dini Tarihi*, , MEB Yayınları, İstanbul
- 41- İnan A, 1998, *Erope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi*. Makaleler ve incelemeler. 3. Baskı. İc., Türk Tarih Kurumu Basımevi ,Ankara

- 42- İslam Ansiklopedisi, 1950,XII cilt. Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul
- 43- İsmayıl M. ,1955, *Azerbaycan Halkının Yaranması*. “Azerbaycan Devlet Neşriyatı.” Bakü
- 44- İsmayıl Rüstem kızı ,2008, *M. Nahçıvan Efsaneleri*, Elm, Nahçıvan
- 45- Kalafat Y. ,1999,*Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara
- 46- Kalankaytuklu M. ,1993,*Alban Tarihi*,“Elm.”
- 47- Asan Beqimov,1956,*Kırk kız. Karakalpak Halkının Kahramanlık Destanı*,Kurbanbay japaydan jazıp alğan xom baslağa tayarlağan Nökis
- 48- Koroğlu H. ,1999,*Oğuz Kahramanlık Destanı*, “Yurt”,
- 49- Ögel B. ,1989,*Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, I. cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara
- 50-Ögel B. ,1995,*Türk mitolojisi*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
- 51- Ögel B., 2006,*Türk mitolojisi*. I c. B. “MBM.” ,Ankara
- 52-Kafarov R. O. ,2010,*Azerbaycan Türklerinin Mitolojisi (Kaynakları. tasnifatı. Obrazları. Genезisi. Evolusiyası ve Poetikası)*, Filologiya elmləri doktoru âlimlik derecesi almak için takdim edilmiş tezin avtoreferatı. Bakı
- 53- Karakalpak Edebiyatı'nın Yiğitleri ,1940,II kitap
- 54-Radloff W. *Proben der Volksliteratur der türkiscen Stamme Südsibiriens*. I-IX, St. Phg.

- 55-Radloff W. ,1893,*Aus Sibirien. Zose Blatter aus meinem Tagebuch*,2 Anfl. Leipzig, m N I-II.
- 56-Seyidov M. ,1983,*Azerbaycan Mifik Tasavvuru 'nun Kaynakları*,Yazıcı,Bakü
- 57-Seyidov M., 1989,*Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken*, Yazıcı,Bakü
- 58-Seyidov M., 1984,*Kızıl Savaşçının Dileği*, Gençlik, Bakü
- 59-Seyidov M. ,1996,*Yaz bayramı*, Gençlik,Bakü
- 60-Seyidov M. Kam, 1994, *Şaman ve Onun Kaynaklarına Umumi Bakış*,Gençlik ,Bakü
- 61-Tantekin H. ,2006, *Deli Becan Suretinin Prototiplerine Dair*, Makaleler. Şirvanneşr.
- 62-Tantekin H. ,2004,*Şehirli Nağılların Ongun ve Esatiri Suretleri*, “Şirvanneşr.”
- 63-Tuncay B. ,2010,*Kafkas Albanlarının dili ve Edebiyatı*, Qanun
- 64-Абромзон С.М. ,1960,*Этнический состав северной Киргизии. Труды Киргизской археологическо-этнографической экспедиции.*, вып., IV. Москва
- 65-Акритас П., 1958,*Стефанова Е. Легенды Кавказа*, Нальчик
- 66-Алиев К. ,1987,*Античные источники по истории Азербайджана*, “ЭЛМ”. Б.
- 67-Бичурин Н. Я. ,1950-1953,*Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена*, Т. 1-3. М.-Л.
- 68-Бутанаев В. Я. ,1984,*Культ богини Умай у хакасов // Этнография народов Сибири*,Новосибирск: Наука
- 69-Велиханов Ч.Ч. *Сочинения*, тт. I-IV.

- 70- Ворбьева М. Г. ,1964,*Племена и народы рабовладельческой эпохи на территории Каракалпакии*. В кн. Очерки истории Каракалпакской АССР. т. 1. Ташкент
- 71- Востров В.В. ,1968,Муқанов М.С. *Родоплеменной состав и расселение казахов*,Алма-Ата
- 72- Гейбуллаев, Г.А. К ,1991,*Этногенезу азербайджанцев*,“Элм”, Б.
- 73- Дьяконов И. М. ,1956,*История Мидии с древнейших времен до конца IV в. до н. э.* М-Л
- 74- Жирмунский В. М. ,1960,*Сказание об Алпамыше* (богатырская сказка). М.
- 75- Жданко Т. А. ,1950,*Очерки исторической этнографии каракалпаков*,«ТИЭ. Новая серия» , т. IX.
- 76- Жданко Т. А. ,1964,*Каракалпаки* (Основные проблемы этнической истории и этнографии). М.
- 77- Кармышева Б.Х. ,1954,*Узбеки-локайцы Южного Таджикистана*, Москва
- 78- Колоев Б. А. ,1959,*Мотив амазонок в осетинском нартском эпосе*, КСИЭ,вып. XXXII.
- 79- Косвен М. О. ,1947,*Амазонки, история легенды*, СЭ, , № 2-3.
- 80- Миллер В. ,1892,*Отголоски Иранских сказаний на Кавказе*,Экскурсы в области русского народного эпоса М.
- 81- Нарты. ,1957,*Кабардинский эпос*, М., а.
- 82- Нарты., 1957,*Эпос осетинского народа*,М., б.

- 83-Нартский эпос. ,1957,*Орджоникидзе*,
- 84-Очерки по истории Башкирской ,1956,АССР, т. 1. Уфа,
- 85-Сорок девушек. ,1951,Каракалпакская народная поэма, в переложении Арсения Тарковского. М.,
- 86-Толстов С. ,1938,П. Основные вопросы Древней истории Средней Азии. ВДИ, ,№ 1.
- 87-Толстов С.П., 1947,*Основные проблемы этногенеза народов Средней Азии*, СЭ, № 6-7.
- 88-Толстов С. П. ,1948,*Древний Хорезм*. М.,
- 89-Толстов С. П. ,1960,*Основные теоретические проблемы современной советской этнографии*. – В кн. Доклады советской делегации на VI Международном конгрессе антропологов и этнографов. М.,
- 90-Толстова Л. С. ,1971,*Некоторые вопросы исторической ономастики хорезмского оазиса*. В кн. Этнография имен. М.,
- 91-Толстова Л. С. ,1977,*Исторический фольклор каракалпаков как источник для изучения этногенеза и этнокультурных связей этого народа*, В кн. Этническая история и фольклор. М,Наука
- 92-Тревер К. Л. ,1959,*Очерки по истории и культуре Кавказской Албании*, М., Л.,
- 93-Фирдоуси., 1967,*Шахнаме*. М.
- 94-Çataloluk O. ,2013,*Türk'ün Genetik Tarihi.. Togan yayınları.. İstanbul*